

Γιώργος Βοζίκας

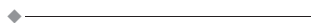
*Λαογραφική έρευνα και εκπαίδευση:
Η αλληλογραφία του Ν. Γ. Πολίτη με τον Ν. Ι. Λάσκαρη*

Εισαγωγικά*

Η έρευνα της επιστολογραφίας τα τελευταία χρόνια γνωρίζει ιδιαίτερη άνθιση και επιχειρεί, μέσα από τη μελέτη των επιστολών που έχουν ανταλλάξει κατά καιρούς διάφορα πρόσωπα, να συμβάλει στην προσέγγιση των επιστολογράφων και του έργου τους¹. Πεποίθηση των ερευνητών της είναι πως η μελέτη των επιστολών ενός προσώπου είναι σημαντική για την ορθότερη αποτίμηση του έργου, της προσωπικότητας και των κοινωνικών σχέσεων που έχει αναπτύξει το συγκεκριμένο πρόσωπο με τους εκάστοτε αποδέκτες των επιστολών του, καθώς μέσα στα γράμματα βρίσκουμε

* Ευχαριστίες οφείλω στη διευθύντρια του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών κα Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμπλάκη για την πρόταση του συγκεκριμένου θέματος καθώς και για τις σχετικές επισημάνσεις της στην αρχειακή έρευνα.

1. Η μελέτη της επιστολογραφίας έχει αρχίσει να απασχολεί σχετικά πρόσωπα τη Λαογραφία με στροφή στη μελέτη επιστολών, που έχουν ανταλλάξει Έλληνες και ξένοι λαογράφοι, καθώς αναγνωρίζεται πως σε αυτές μπορεί να βρει κανείς πληροφορίες και να μελετήσει θέματα που σχετίζονται με τον λαϊκό πολιτισμό και την επιστήμη της Λαογραφίας. Σχετικά βλ. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Richard M. Dawkins και Έλληνες λαογράφοι. Άγνωστες επιστολές προς τον Άγγλο επιστήμονα», *Λαογραφία* 35 (1987-1989), σ. 169-187, όπου παρατίθενται και φωτοαντίγραφα των χειρόγραφων επιστολών. Εκτός από την ιστορικής σημασίας αφετηρία της μελέτης των επιστολών, η επιστολογραφία έχει κινήσει το ενδιαφέρον της φιλολογίας και της λογοτεχνίας. Σύμφωνα με τον Κ. Θ. Δημαρά, η επιστολή, εφόσον έχει ως σκοπό να καταφέρει να θέλξει τον αποδέκτη της και να τον κάνει να τη διαβάσει, είναι εκτός από ενέργεια κοινωνική και μια πράξη με λογοτεχνικές διαστάσεις, αλλά, ανάλογα με το είδος της επιστολής, με άνισα επίπεδα. Κ. Θ. Δημαράς, «Εισαγωγή», στο: Κ. Θ. Δημαράς (επιμ.), *Νεοελληνική επιστολογραφία*, Βασική Βιβλιοθήκη, Εκδοτικός Οίκος Ιωάννου Ν. Ζαχαρόπουλου, Αθήνα 1963, σ. θ'-ι'.

συχνά σημαντικές άμεσες ή έμμεσες πληροφορίες που σχετίζονται με αυτά τα ζητήματα². Το γεγονός μάλιστα ότι οι πληροφορίες αυτές μας δίνονται συνήθως από τον ίδιο τον επιστολογράφο και συχνά δεν μας είναι γνωστές από άλλη πηγή, αυξάνει το ειδικό βάρος των πληροφοριών αυτών και αποκτούν με τη σειρά τους οι επιστολές, ως τεκμήρια, ακόμη μεγαλύτερη σημασία.

Στη μελέτη της επιστολογραφίας συχνά ανακύπτει το ερώτημα του τρόπου, με τον οποίο πρέπει να προσεγγίζουμε την επιστολή. Πρέπει να την αντιμετωπίσουμε αυστηρά ως κείμενο ή πρέπει να τη μελετούμε στο σύνολό της, προσέχοντας και τα εξωκειμενικά της στοιχεία, την υλική της υπόσταση; Με άλλα λόγια πρέπει να δίνουμε βαρύτητα στα σημααινόμενα της επιστολής ή να προσέχουμε εξ ίσου και τα σημαίνοντά της; Η επιστολογραφία, ως τύπος έκφρασης, είναι μια πράξη κοινωνική και καλύπτει επικοινωνιακές ανάγκες. Στην επιστολογραφία οι επικοινωνιακοί συντελεστές, όπως ποιος μιλάει, για ποιο πράγμα μιλάει, παίζουν σημαντικό ρόλο, ενώ καθοριστικής σημασίας για το περιεχόμενο καθώς και για τη μορφή του μηνύματος είναι ο αποδέκτης της επιστολής³. Συνεπώς, η μελέτη και των δύο πλευρών της επιστολής μπορεί

- ◆
2. Ωστόσο, στη μελέτη των επιστολών πάντα υπάρχει το πρόβλημα του σημαντικού και του ασήμαντου, αυτού που προωθεί την επιστημονική έρευνα και αυτού που αναλώνεται σε αδιάκριτη περιέργεια. Η Έρη Σταυροπούλου, «Η αλληλογραφία του Κώστα Χατζόπουλου με τον Κωστή Παλαμά (γράμματα και ποιήματα)», στο: *Πρακτικά επιστημονικού συμποσίου, «Ο Κωνσταντίνος Χατζόπουλος ως συγγραφέας και θεωρητικός»*, (επιμέλεια: Ε. Γ. Καψωμένος - Χρ. Τζούλης - Χρ. Δανιήλ), Δωδώνη, Αθήνα 1998, σ. 512, αναφέρει σχετικά πως *σε όλες τις εργασίες, που μελετούν εκτός από το έργο και τη ζωή του συγγραφέα, υπάρχει ένα προβληματισμός από τη μεριά του ερευνητή. Σε ποιο βαθμό νομιμοποιούμαστε να συνεχίζουμε την έρευνά μας; Πότε το ενδιαφέρον για τη σημαντική πληροφορία μεταβάλλεται σε αδιακρισία και προβολή της ασημαντότητας; Ανάλογα με τη μέθοδο που χρησιμοποιούμε και ανάλογα με τις ερευνητικές μας επιδιώξεις οι απαντήσεις είναι πολλές, από την θεωρητικά βασισμένη αντίθεση σε μια ερμηνεία του έργου στηριγμένη σε βιογραφικά στοιχεία ως τη μετρημένη άντληση υλικού, που φωτίζει τη δημιουργία, ενώ και περιπτώσεις «τυμβωρυχίας» δεν μας είναι άγνωστες.*
  3. Από την αρχική προσφώνηση ως την τελική επιφώνηση, από τη χρήση του γλωσσικού κώδικα ως τον τρόπο της γραφής, ακόμα και ως την επιλογή του χαρτιού ή του φακέλου, βρισκόμαστε στο βασίλειο της ιεραρχίας, όπου επικυρώνονται οι κατεστημένες κοινωνικές και άλλες αποστάσεις, συγκεκριμενοποιούνται οι ισχύουσες μορφές εξουσίας και εξισορροπούνται οι λεκτικές με τις ανθρώπινες συμπεριφορές. Περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο είδος γραπτού λόγου, η επιστολή περιέχει την ιδεολογία της στη μορφή της. Είναι ένα ζωντανό πεδίο αποκρυσταλλωμένων ιδεολογημάτων: οι στερεότερες φόρμουλες δεν εκφράζουν παρά παγιωμένες (και παγωμένες) ανθρώπινες σχέσεις, ανθεκτικές και απρόσβλητες, που αντέχουν στον χρόνο χάρη στο αδιαπέραστο κέλυφός τους. Παν. Μουλλάς, *Ο λόγος της απουσίας. Δοκίμιο για την επιστολογραφία με σαράντα ανέκδοτα γράμματα του Φώτου Πολίτη (1908-1910)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1992, σ. 163.

να μας δώσει ολοκληρωμένα συμπεράσματα.

Οι πληροφορίες που μπορεί να συλλέξει ο ερευνητής μέσα από τη μελέτη των επιστολών βρίσκονται τόσο σε ενδοκειμενικά όσο και σε εξωκειμενικά στοιχεία. Στα ενδοκειμενικά στοιχεία μπορούμε να εντάξουμε τον προσδιορισμό του τόπου και του χρόνου στην επικεφαλίδα της επιστολής, την προσφώνηση προς τον παραλήπτη της επιστολής, τον τρόπο χαιρετισμού ή αποχαιρετισμού, καθώς και την υπογραφή του αποστολέα στο τέλος της επιστολής⁴. Στα εξωκειμενικά εντάσσουμε κυρίως την υλική εκφορά της επικοινωνίας, δηλαδή το είδος της ταχυδρομικής επιστολής, το είδος του επιστολόχαρτου (απλό, με σχέδια), την ποιότητά του (ευτελές, πολυτελές χαρτί), τον τρόπο γραφής (βιαστικός, ανορθόγραφος, επιτηδευμένος)⁵ κλπ. Οι πληροφορίες που αντλούμε από τις επιστολές κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία αναφέρεται άμεσα στα πρόσωπα που επικοινωνούν και μας δίνει πληροφορίες για τη ζωή τους, τη σχέση τους κλπ. Η δεύτερη κατηγορία, ξεκινώντας από την πεποίθηση ότι η επιστολογραφία είναι μια πράξη επικοινωνίας και προσδιορίζεται από τους συντελεστές της⁶, λειτουργεί σε ένα μετα-επικοινωνιακό επίπεδο και μας δίνει πληροφορίες για τον ίδιο τον τρόπο επικοινωνίας των επιστολογράφων. Ωστόσο, και οι δύο κατηγορίες μας δίνουν τελικά άμεσα ή έμμεσα πληροφορίες για τα πρόσωπα που επικοινωνούν και, μέσα από τον τρόπο επικοινωνίας τους, για τη μεταξύ τους σχέση.

Μια ολοκληρωμένη μελέτη της επιστολογραφίας θα πρέπει επομένως να δίνει σημασία και στις δύο αυτές πλευρές της επικοινωνίας. Καθώς, όπως υποστηρίζει ο Π. Μουλλάς, η αλληλογραφία *είναι κείμενα, διαπλοκές κωδίκων, συζεύξεις του ιδιωτικού με το δημόσιο και σημασιοδοτημένες πράξεις επικοινωνίας. [...] Γραπτά μηνύματα (υπογεγραμμένα, ανώνυμα, ψευδώνυμα, υπαγορευμένα, αντίγραφα κλπ.), που κυκλοφορούν από χέρι σε χέρι, που*

4. Γιώργος Βελουδής, *Γραμματολογία. Θεωρία λογοτεχνίας*, Πατάκης, Αθήνα 2002, σ. 191.
5. Ο Π. Μουλλάς, αναφερόμενος στο αυτόγραφο/χειρόγραφο και θεωρώντας το ουσιαστικό στοιχείο της επιστολικής γοητείας, υποστηρίζει πως πρέπει να δίνουμε ιδιαίτερη σημασία και στη γραφή ως σωματική εμπειρία, δηλαδή *ό,τι σωματικό, υλικό και ανεπανάληπτο περιέχει η κίνηση του χεριού πάνω στην άσπρη επιφάνεια*. Παν. Μουλλάς, *Ο λόγος της απουσίας. Δοκίμιο για την επιστολογραφία με σαράντα ανέκδοτα γράμματα του Φώτου Πολίτη (1908-1910)*, ό.π., σ. 164.
6. Για τον Στ. Ασδραχά η επιστολογραφία ως τύπος έκφρασης υπηρετεί τις ανάγκες επικοινωνίας των ατόμων και ορίζεται από το άτομο, στο οποίο απευθύνεται ο λόγος της επιστολής. Σπύρος Ασδραχάς, *Ιστορικά απεικάσματα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σ. 117-118.

παίζουν ρόλο με την υλική τους υπόσταση και που έχουν να μας δώσουν πληροφορίες όχι μόνο με τα σημαινόμενα, αλλά και με τα σημαίνοντά τους: την τυπολογία τους (επιστολές, καρτ ποστάλ, «βραχείες», ευχετήρια, αγγελτήρια, μπιλιέτα κ.λπ.), με τα δομικά στοιχεία της εκφοράς τους (τόπος, χρόνος, προσφώνηση, επιφώνηση, υπογραφή) ή με όλο το σημειωτικό τους διάκοσμο (ποιότητα, χρώμα, σχήμα, ακόμα και άρωμα του χαρτιού, δακτυλογραφημένη ή χειρόγραφη παρουσίαση, υλική παράσταση της γραφής μέσα στον χώρο, καλλιγραφία, σχέδια, ζωγραφιές, συνοδευτικά αντικείμενα κ.λπ.)⁷.

Υιοθετώντας την παραπάνω άποψη για τη σημασία της μελέτης της επιστολογραφίας θα αναφερθούμε στην αλληλογραφία του Νικολάου Γ. Πολίτη⁸ με τους δασκάλους - λαογράφους της εποχής εκείνης και ειδικότερα με έναν από τους πιο σημαντικούς εκπροσώπους τους, τον Νικόλαο Ι. Λάσκαρη⁹. Παρά το ευρύ δίκτυο αλληλογραφίας, που ανέπτυξε ο Πολίτης με τους δασκάλους σε όλη την περιφέρεια της Ελλάδας, και παρά την ιδιαίτερη σημασία που έχουν οι επιστολές αυτές για τη γνώση των απαρχών της λαογραφικής έρευνας στην Ελλάδα, λίγα γνωρίζουμε σχετικά με το ζήτημα

7. Παν. Μουλλάς, *Ο λόγος της απουσίας. Δοκίμιο για την επιστολογραφία με σαράντα ανέκδοτα γράμματα του Φώτου Πολίτη (1908-1910)*, όπ., σ. 168-169.

8. Για τη ζωή και το έργο του Ν. Γ. Πολίτη βλ. ενδεικτικά Στίλπων Π. Κυριακίδης, «Ν. Γ. Πολίτης», *Λαογραφία Ζ'* (1923), σ. θ'-να'. Γεώργιος Α. Μέγας, «Αι λαογραφικά σπουδαί και ο Νικόλαος Πολίτης», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 46 (1971), σ. 19*-34*. Μιχάλης Μερακλής, «Νικόλαος Πολίτης, ο πατέρας της ελληνικής Λαογραφίας», *Τριφυλιακή Εστία* 10 (1984), τεύχ. 60, σ. 687-694. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Μνήμη Νικολάου Γ. Πολίτη, θεμελιωτή της ελληνικής Λαογραφίας», *Λαογραφία* 39 (1998-2003), σ. 23-29. Δημήτρης Θ. Κατσαράς, *Συμβολή στη μελέτη του ρόλου του Νικολάου Γ. Πολίτη στην εκπαιδευτική και πολιτισμική διαμόρφωση της νεοελληνικής κοινωνίας* (διδακτορική διατριβή, δακτυλογραφημένη), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2004.

9. Με τον Λάσκαρη και το έργο του έχει ασχοληθεί ο Δημήτριος Σ. Λουκάτος, «Οι παλιοί μας αθόρυβοι λαογράφοι. Ο Λασταίος Λάσκαρης και το έργο του», *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά* 4 (1960), σ. 111-116. Επίσης, ο Στ. Κυριακίδης έχει αναφερθεί στον Λάσκαρη παρουσιάζοντας το τελευταίο μέρος από το έργο του συγκεκριμένου λαογράφου. Σ. Π. Κ.[υριακίδης], «Βιβλιογραφία», *Λαογραφία* ΙΑ' (1934-1937), σ. 718. Πρόσφατα, έχει στρέψει το ενδιαφέρον του στο έργο του Λάσκαρη και ο τοπικός τύπος, σχετικά βλ. Κώστας Γιαννακάκος, «Ο λαογράφος της Αμαλιάδας», εφημ. *Ελεύθερο Βήμα*, Αμαλιάδα, 6-12-1999, σ. 14. Ελένη Σκάβδη (επιμ.), «Νικόλαος Λάσκαρης ο Λασταίος (1854-1943). Ο άνθρωπος, ο δάσκαλος, ο λαογράφος» *Ελεύθερο Βήμα*, 6-12-1999, σ. 16-17 (αναδημοσιεύεται το γνωστό άρθρο του Δ. Λουκάτου για τον Λάσκαρη καθώς και ένα κείμενο που περιέχει ενθυμώσεις από τον εγγονό του Λάσκαρη Γιώργο Σπηλιόπουλο). Για τη συμβολή των δασκάλων στο έργο της Λαογραφίας βλ. Γεώργ. Α. Μέγας, «Η Λαογραφία και η συμβολή των διδασκάλων εις το έργον αυτής», *Λαογραφία* ΚΕ' (1967), σ. 43-56.

αυτό. Μέχρι τώρα γνωρίζαμε την ύπαρξη πολλών επιστολών από διαφόρους δασκάλους προς τον Νικόλαο Πολίτη, ωστόσο μας έλειπε η αντίστροφη φορά της αλληλογραφίας. Η επικοινωνιακή διαδικασία ήταν ημιτελής, καθώς δεν γνωρίζαμε το περιεχόμενο των επιστολών του ίδιου του Πολίτη προς τους δασκάλους κι έτσι ήταν δύσκολο να σχηματίσουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα για τη σχέση τους με τον Πολίτη και κατ' επέκταση για τη λαογραφική έρευνα στις πρωτοβάθμιες μορφές της. Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται η αλληλογραφία του Πολίτη με έναν από τους δασκάλους, που περιέχει γράμματα και από τις δύο πλευρές και, το πιο σημαντικό, από την πλευρά του Πολίτη. Με αυτόν τον τρόπο αποκαθίσταται ο επικοινωνιακός χαρακτήρας της επιστολογραφίας και μας δίνεται η δυνατότητα να δούμε μερικά από τα κύρια ζητήματα που απασχόλησαν όχι μόνο τους δασκάλους, αλλά και τον ίδιο τον Πολίτη.

Σε μια πρώτη ανάγνωση θα επιχειρήσουμε να κατανοήσουμε το είδος των κοινωνικών σχέσεων που ανέπτυξαν κατά τη διάρκεια της επικοινωνίας τους οι δύο επιστολογράφοι και τα βασικότερα προβλήματα που απασχόλησαν την αλληλογραφία τους. Σε ένα δεύτερο επίπεδο θα ανιχνεύσουμε τα χαρακτηριστικά των απαρχών της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας στην Ελλάδα¹⁰, όπως εξειδικεύονται στην περίπτωση του συγκεκριμένου συλλογέα. Για τον σκοπό αυτό θα δώσουμε προσοχή στη συνάρθρωση της ερευνητικής και διδασκαλικής ιδιότητας στο πρόσωπο του Λάσκαρη και στις μεθοδολογικές του αναζητήσεις επί του πεδίου. Στο τέλος της εργασίας υπάρχουν δύο παραρτήματα (Παράρτημα I και Παράρτημα II). Στο πρώτο παράρτημα κατατίθενται οι ημερομηνίες των επιστολών που αντάλλαξαν οι δύο άνδρες και αποκαθίσταται έτσι η αλληλογραφία ως επικοινωνιακή διαδικασία. Στο δεύτερο παράρτημα παραθέτουμε, ενδεικτικά, ορισμένες από τις επιστολές που αντάλλαξαν (εννέα από τις επιστολές του Ν. Γ. Πολίτη και πέντε από τις επιστολές του Ν. Ι. Λάσκαρη), διατηρώντας τη σύνταξη και την ορθογραφία τους.

10. Ρέα Κακάμπουρα, «Λαογραφικά αρχεία και εθνική ταυτότητα: μια σχέση αλληλεπίδρασης», στο: Σωτήρης Δημητρίου (επιμ.), *Κριτική διεπιστημονικότητα. Έθνος και ταυτότητα, πολιτισμικές αντιστάσεις*, τόμ. 2, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2006, σ. 108-135. Γενικότερα για τον ρόλο των αρχείων στην ιστορική γνώση, καθώς και για τον πεπερασμένο ορίζοντα της γνώσης που αυτά μας παρέχουν, βλ. Αλέξης Πολίτης, *Αποτυπώματα του χρόνου. Ιστορικά δοκίμια για μια μη θεωρητική θεωρία*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2006, σ. 51-57.

Το ιστορικό πλαίσιο

Μελετώντας την ιστορία της εκπαίδευσης διαπιστώνουμε πως κατά την περίοδο στην οποία αναφερόμαστε (1880-1920) οι δάσκαλοι βρίσκονται στο κέντρο μια μεγάλης αναδιάρθρωσης όλου του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας¹¹. Μέχρι τότε η κατάσταση στον κλάδο των δασκάλων και γενικότερα στην εκπαίδευση, όπως φαίνεται από τις εκθέσεις των επιθεωρητών εκείνης της εποχής, ήταν αποκαρδιωτική¹². Υπήρχε μεγάλη ανομοιογένεια από την άποψη των υπηρεσιακών τους ικανοτήτων, καθώς μέσα στην επαγγελματική αυτή κατηγορία υπήρχαν θεσμοθετημένες διαβαθμίσεις (γραμματοδιδάσκαλοι, αυτοδίδακτοι, του διδασκαλείου κλπ.) με μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ τους. Αντίστοιχα, από μισθολογικής πλευράς ο δάσκαλος ήταν ο τελευταίος στην κατάταξη σε σύγκριση με τους μισθοδοτούμενους από το κράτος υπαλλήλους¹³, γι' αυτό αρκετοί αναγκάζονταν να κάνουν και δεύτερη δουλειά. Οι ελλείψεις ως προς τις υπηρεσιακές - διδακτικές ικανότητες των δασκάλων και οι χαμηλές οικονομικές τους απολαβές συνετέλεσαν, ώστε το κοινωνικό κύρος του διδασκαλικού κλάδου εκείνη την εποχή να είναι αρκετά χαμηλό. Επιπλέον, η ύπαρξη ενός κοινοβουλευτικού συστήματος με πελατειακές σχέσεις καθιστούσαν ακόμη περισσότερο δυσχερή και επισφαλή τη θέση των δασκάλων, καθώς πολύ συχνά οι θέσεις στα σχολεία χρησιμοποιήθηκαν από τη μεριά των βουλευτών για τη διεύρυνση της εκλογικής τους πελατείας.

Όλα αυτά καθιστούσαν αναγκαία την αναδιάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος στη χώρα μας στην προοπτική μιας γενικότερης οικονομικής, κοινωνικής, πολιτικής και ιδεολογικής αναδιάρθρωσής της σε εθνικό επίπεδο. Η αναδιάρθρωση αυτή εκδηλώνεται με τη μορφή σχεδίων νόμου, νόμων, διαταγμάτων και εγκυκλίων. Παράλληλα, ένας καινούργιος λόγος αρχίζει να διαμορφώνεται για τον ρόλο της εκπαίδευσης και τη σχέση της με την κοινω-

11. Σήφης Μπουζάκης - Χρήστος Τζίκας, *Η κατάρτιση των δασκάλων - διδασκαλισσών και των νηπιαγωγών στην Ελλάδα. Η περίοδος των διδασκαλείων 1834-1933*, Gutenberg, Αθήνα 1996.
12. Γεώργιος Πυργιωτάκης, *Προβλήματα στην ιστορία της εκπαίδευσης των δασκάλων στα πρώτα πενήντα χρόνια μετά την απελευθέρωση (1828-1878)*, Εκδόσεις Χριστάκη, Αθήνα 1981, σ. 114-117· Σπύρος Τζόκας, *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους. Οδοιπορικό στον 19ο αι.*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 217-224. Ιδιαίτερα για την εκπαιδευτική κατάσταση στην Πελοπόννησο κατά την περίοδο του Καποδίστρια βλ. Ελένη Δ. Μπελιά, *Η εκπαίδευση εις την Λακωνίαν και την Μεσσηνίαν κατά την Καποδιστριακήν περίοδον (1828-1832)*, Διατριβή επί διδακτορία, εν Αθήναις 1970.
13. Γεώργιος Πυργιωτάκης, *Προβλήματα στην ιστορία της εκπαίδευσης των δασκάλων στα πρώτα πενήντα χρόνια μετά την απελευθέρωση (1828-1878)*, ό.π., σ. 118.

νία. Από τον γενικό στόχο, που ήταν ο φωτισμός του γένους, προχωρούμε σε πιο συγκεκριμένες προτάσεις με σαφείς κοινωνικές αναφορές, ενώ παράλληλα αναπτύσσεται και η αντίληψη της εθνικής αποστολής του σχολείου¹⁴.

Σε αυτές τις συνθήκες βρήκε τους δασκάλους να διαβιούν και να εργάζονται το 1887 η εγκύκλιος¹⁵ επιστολή του Ν. Πολίτη, τότε Γενικού Επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων στο Υπουργείο Παιδείας, με την οποία τους ζητούσε να συμπράξουν στη συγκέντρωση λαογραφικού υλικού. Η επιστολή εκείνη μέσα από τη συγκυρία της τότε εποχής αποτέλεσε το έναυσμα για τη συγκέντρωση από τους δασκάλους και παράδοση στον Πολίτη με τη μορφή επιστολών ενός πλήθους λαογραφικών συλλογών με διαφόρου είδους υλικό. Η υπηρεσιακή, λοιπόν, εκείνη επιστολή σηματοδότησε την έναρξη μιας επικοινωνίας, με τη μορφή αλληλογραφίας, του Νικολάου Γ. Πολίτη με ένα σύνολο ανθρώπων σε όλη την τότε επικράτεια της Ελλάδας.

Η θερμή ανταπόκριση των διδασκάλων στην πρόσκληση του Πολίτη έχει κινήσει ιδιαίτερα το ενδιαφέρον των ερευνητών, που μελετούν τις απαρχές της λαογραφικής έρευνας. Σε μια κριτική προσέγγιση της στάσης των δασκάλων απέναντι στην πρόσκληση του Πολίτη αναγνωρίζεται, χωρίς κανείς να μπορεί να το θέσει σε αμφισβήτηση, η στενή σχέση της στάσης αυτής με το σαθρό υφιστάμενο διοικητικό και πολιτικό καθεστώς και την εξάρτηση των δασκάλων από αυτό. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από την παρούσα μελέτη.

Ωστόσο, η συνεχιζόμενη παραγωγή συλλογών από δασκάλους και φοιτητές μέχρι και σήμερα φέρνει ερωτήματα σχετικά με το κατά πόσο ο πολιτικός εξαναγκασμός των δασκάλων την εποχή εκείνη ήταν η μοναδική αιτία για τη στάση τους απέναντι στην πρόσκληση του Πολίτη. Γενικά, προξενεί απορία, αμηχανία και ενδιαφέρον η ένθερμη ενασχόληση με το αντικείμενο

14. Στρατής Μπουρνάζος, «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος», *Ιστορία της Ελλάδος του 20ού αιώνα. Οι απαρχές, 1900-1922*, τόμ. Α', μέρος 2ο, Βιβλιόραμα, Αθήνα χ.χ., σ. 192-199.
15. Όπως μας πληροφορεί ο Στ. Κυριακίδης, αλλά και όπως αναφέρει ο ίδιος ο Ν. Γ. Πολίτης στην εγκύκλιο επιστολή του, που εστάλη από την Γενική Εφορεία των σχολείων το 1887, ανάλογη εγκύκλιος επιστολή είχε προηγηθεί το 1857 από το υπουργείο των Εκκλησιαστικών, η οποία αναγνωρίζοντας τη σπουδαιότητα της παράδοσης, όπως προσλαμβάνονταν την εποχή εκείνη, συνέστησε στους λειτουργούς της εκπαίδευσης *ως εθνικὴν υποχρέωσιν να στρέψωσι κατά τας ώρας της σχολῆς των τας φιλοπόνους αυτών ερεῦνας και εις το σημείον τούτο, περισυλλέγοντες και διασώζοντες εκ της προϊούσης λήθης «τα ζώντα ταῦτα ιστορικά μνημεία»*. Στίλπων Π. Κυριακίδης, «Εγκύκλιος προς περισυναγωγήν λαογραφικῆς ὕλης», *Λαογραφία Η'* (1921), σ. 236.

της Λαογραφίας ανθρώπων, που δεν είναι εξειδικευμένοι ερευνητές και από επαγγελματική άποψη μπορεί να έχουν ένα εντελώς διαφορετικό προσανατολισμό¹⁶. Οι απαντήσεις στο ερώτημα αυτό ποικίλλουν. Ο Γ. Μέγας¹⁷ ως διευθυντής του Λαογραφικού Αρχείου, με αφορμή την έκδοση μιας συλλογής λαογραφικού υλικού και την σχετική απορία που εκδηλώθηκε, σε μια κριτική της έκδοσης, ως προς το κίνητρο του συλλογέα στο να αφιερώσει τόσα χρόνια από τη ζωή του και μάλιστα προκειμένου να εκδώσει ένα βιβλίο στο οποίο απουσιάζει η προσωπική εκμυστήρευση και το προσωπικό στοιχείο, τονίζει την ενδοσκοπική διάσταση του εγχειρήματος και επισημαίνει: *Είναι φανερόν ότι έργον τόσο γενικόν, ως είναι η λαογραφική εξερεύνησις όλων των ελληνικών χωρών, δεν ημπορεί να επιτευχθή με τας μεμονωμένας προσπαθείας μιας κεντρικής υπηρεσίας. Χρειάζεται απαραιτήτως η συμβολή όλων εκείνων, που ζουν εις στενήν επαφήν με τον λαόν, που ηξεύρουν να εννοούν τους πόθους και τα σκέψεις του, διά ν' απαρτισθή πλήρης και σαφής η εικόν του κοινωνικού και ψυχικού βίου του λαού εις όλα τα τμήματα της ελληνικής Πατρίδος. Η αγάπη προς τον λαόν, η έφεσις και ο πόθος διά την καλύτεραν, την πλήρη του γνωριμίαν, μίαν γνωριμίαν με τον ίδιον εαυτόν μας, είναι το μεγαλύτερον κίνητρον εις αυτού του είδους την εργασίαν. [...] Τους ώθησεν εις τούτο μία βαθύτερα εσωτερική ανάγκη, επειδή εις τους λόγους και την έκφρασιν του λαού ένοιωθαν να ομιλή ο ίδιος εαυτός των, επειδή εις τα εκφάνσεις της λαϊκής ψυχής εύρισκαν το μέσον να γνωρίσουν το βαθύτερον, το εσωτερικόν των είναι. Ποίαν λοιπόν "εκμυστήρευσιν" βαθύτεραν και αληθινωτέραν θα ημπορούσε "να σταλάζη" ένα άτομον εις ένα του βιβλίον από τις μυστικές φωνές, που νοιώθει να βγαίνουν σαν από χίλια στόματα και ν' απηχούν τους πόθους και τα αισθήματα και της ιδικής του ψυχής; [...] Φυσικά μόνον όποιος ήλθεν εις άμεσον επαφήν με τον λαόν, όποιος εγνώρισεν από κοντά τον λιτόν και απέριττον και κατακάθαρον τρόπον, με τον οποίον ο άνθρωπος του λαού εκφράζει την σκέψιν και αποτυπώνει το αίσθημά του, είναι εις θέσιν να εννοή και την χαράν και ικανοποίησιν, που δίδει η ασχολία και η αναστροφή με τον λαόν.*

Η αλληλογραφία

Νομίζουμε πως έχει σημασία, εφόσον αποδεχόμαστε τον επικοινωνιακό

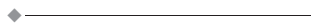
16. Ρέα Κακάμπουρα, «Λαογραφικά αρχεία και εθνική ταυτότητα: μια σχέση αλληλεπίδρασης», *όπ.*, σ. 122.

17. Γ. Α. Μέγας, «Το λαογραφικόν έργον», *Χρονικά του Πόντου* 5-6 (1944), σ. 186.

γενικά χαρακτήρα της επιστολής, να προσέξουμε ιδιαίτερα ορισμένα σημεία της εγκυκλίου και να δούμε κατά πόσο αυτά προσδιόρισαν αφενός μεν τον τρόπο και τη συχνότητα της αλληλογραφίας μεταξύ του Πολίτη και των δασκάλων, αφετέρου το περιεχόμενο τόσο των επιστολών, όσο και των συλλογών που άρχισαν να αποστέλλουν οι δάσκαλοι προς τον Πολίτη. Η εγκύκλιος επιστολή, υπό την επίδραση της θεωρίας του Φαλμεράγιερ και έχοντας κατά νουν μια ευρεία και συστηματική έρευνα, *όπως περισεναχθή ευλαβώς η πολύτιμος κληρονομία των πατέρων μας, τα ευγλωττότατα τεκμήρια της γνησίας καταγωγής του Ελληνικού έθνους*, προέτρεπε τους δασκάλους κατά τον ελεύθερο χρόνο τους να ασχοληθούν με τη συλλογή λαογραφικού υλικού. Το υλικό αυτό τους καλούσε να το στείλουν αμέσως, χωρίς να περιμένουν να συγκεντρωθεί αρκετό, καθώς με αυτόν τον τρόπο θα δινόταν η δυνατότητα να μελετάται και, παράλληλα, να ζητούνται, αν χρειάζεται, διευκρινιστικές πληροφορίες επ' αυτού. Στις συλλογές αυτές τους ζητά να συμπεριλάβουν *πανμνημείον της δημώδους γλώσσης και φιλολογίας*, ενώ μέσα σε αυτά συγκαταλέγει τις περιγραφές των ηθών και εθίμων. Τους ζητά δε να σημειώνουν ακριβώς τον τόπον προελεύσεως του υλικού και να διατηρούν αμετάβλητο το τοπικό γλωσσικό ιδίωμα.

Ανάμεσα στους δασκάλους, που προσφέρθηκαν να ενισχύσουν το έργο του Πολίτη, ήταν και ο Νικόλαος Λάσκαρης (γεννήθηκε το 1854 και κηδεύτηκε την Πρωτοχρονιά του 1943)¹⁸. Ήταν σχεδόν συνομήλικος του Πολίτη, γεννημένος στη Λάστα¹⁹ της Γορτυνίας και, όπως αναφέρει ο ίδιος, *εκ γονέων πτωχών, πλην αγαθών και εντίμων*²⁰. Έγινε δημοδιδάσκαλος ακολουθώντας το επάγγελμα του πατέρα του. Υπηρεσιακά ανήκε στη δευτεροβάθμια κατηγορία των δημοδιδασκάλων που, λόγω συγκυριών της εποχής, διορίστηκαν χωρίς να έχουν φοιτήσει σε διδασκαλείο. Ο Λάσκαρης, γέννημα συγκεκριμένων ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών, προσδιορίστηκε από αυτές. Άσκησε το επάγγελμά του σε μια εποχή που ο ιδεολογικός και πνευματικός προσα-

18. Στη χρονολογία γεννήσεώς του αναφέρεται ο ίδιος ο Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος δωδέκατον, εν Αμαλιάδι 1936, σ. 1230. Για την ημερομηνία θανάτου του βασιστήκαμε στον εγγονό του Γιώργο Σπηλιόπουλο. Σχετικά βλ. Ελένη Σκάβδη (επιμ.), «Νικόλαος Λάσκαρης ο Λασταίος (1854-1943). Ο άνθρωπος, ο δάσκαλος, ο λαογράφος», *όπ.*, σ. 16.
19. Για την ιστορία της Λάστας και τη μετεξέλιξή της, αφού οι κάτοικοι μετεγκαταστάθηκαν στον πλειακό κάμπο και δημιούργησαν το χωριό Χάβαρι, εκτός από το έργο του ίδιου του Λάσκαρη, βλ. επίσης και Μιχαήλ Γεωργ. Δημητρόπουλος (Μιχαλάκος), *Το Χάβαρι και οι Χαβαραίοι*, Αθήνα 1992.
20. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Θ', εν Πύργω 1924, σ. 785.

νατολισμός των δημοδιδασκάλων ορίστηκε από το πρότυπο του θεματοφύλακα των εθνικών και θρησκευτικών παραδόσεων. Ωστόσο, αξίζει εδώ να αναφέρουμε πως ο Λάσκαρης τις εθνικές παραδόσεις δεν τις τοποθετούσε αποκλειστικά στην αρχαιότητα, αλλά τις έφερε μέχρι το σύγχρονο παρόν του, καθώς συμπεριλάμβανε σε αυτές και τον πολύ πρόσφατο, για εκείνη την εποχή, απελευθερωτικό αγώνα από τους Τούρκους. Άλλωστε, είναι γνωστά τα Κολοκοτρωνέικα ιστορικά τραγούδια που μας διέσωσε. Ο ίδιος μάλιστα, ως μια προσωπική αλληγορία, φορούσε φουστανέλα μέχρι τα γεράματά του, αν και είχε εμπαιχθεί πολλές φορές εξ αιτίας της, ακόμη κι όταν όλοι πλέον την είχαν «πετάξει», όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο ίδιος ο Λάσκαρης, και είχαν φορέσει τα ευρωπαϊκά²¹.

Σχεδόν είκοσι χρόνια μετά την εγκύκλιο του Πολίτη, στον πρόλογο της μονογραφίας του *«Η Λάστα και τα μνημεία της»*, μια εργασία που εκδόθηκε τμηματικά σε δώδεκα τεύχη²² από το 1902 μέχρι το 1936 και αριθμεί περίπου 1200 σελίδες, αναφέρει χαρακτηριστικά: *Ομολογώ ότι η μακροσκελής εκείνη εγκύκλιος τόσνην αίσθησιν μοι επροξένησεν, ώστε αμέσως ήρχισα να συλλέγω και αποστέλλω προς Αυτόν ό,τι λαογραφικόν περισυνέλεγον, ουδέ*

21. *Εγώ τι μεταλλαγάς είδα υπερογδοκοντούτης! [...] Είδα όλους τους Λασταίους φουστανελλοφορούντας και απέμεινα τοιούτος μόνον εγώ.* Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος δωδέκατον, εν Αμαλιάδι 1936, σ. 1233. *Πρώτος, ο οποίος επέταξε την φουστανελλαν εν Λάστα, ήτο ο Ν. Σιαφαρής ή Κωστόπουλος, ως έγραψα εις τον αγαπητόν «Μορέαν» της 10 Νοεμβρ. 1929 [...]. Από όλους τους Λασταίους μόνος εγώ φαίνεται ότι θα είμαι ο τελευταίος φουστανελλάς, διότι ο εις μετά τον άλλον την άφησαν. Από εμέ μόνον ο Χάρος θα την αφαιρέση. Αλλά και δεν δύναμαι να μη αναφέρω ενταύθα όσα έχω υποστή χάριν ταύτης άλλως τε προσφιλούς μοι και αχωρίστου.* Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος ενδέκατον, εν Πύργω 1930, σ. 975.
22. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Λασταίος, Η Λάστα και τα μνημεία της*, μέρος Α', εν Πύργω 1902. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της*, μέρος Β', εν Πύργω 1903. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Γ', εν Πύργω 1906. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Δ', εν Πύργω 1908. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Ε', εν Πύργω 1909. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος ΣΤ', εν Πύργω 1910. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Συμπλήρωμα της λαογραφικής συλλογής «Η Λάστα και τα μνημεία της» ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Ζ', εν Πύργω 1910. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Η', εν Πύργω 1915. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Θ', εν Πύργω 1924. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Ι, εν Πύργω 1926. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος ενδέκατον, εν Πύργω 1930. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος δωδέκατον, εν Αμαλιάδι 1936.

έπαυσα πράττων τούτο μέχρι σήμερον. Ελάμβανα δε παρ' Αυτού ενίοτε διαφόρους επιστολάς²³. Η αλληλογραφία τους και οι κυρίως επιστημονικού χαρακτήρα σχέσεις που ανέπτυξαν στο μεταξύ διάστημα διατηρήθηκε μέχρι τον θάνατο του Πολίτη. Η εκτίμηση του ενός προς τον άλλο ήταν αμοιβαία. Ο ίδιος ο Λάσκαρης αφιέρωσε την πραγματεία για το χωριό του, τη Λάστα, «με ευγνωμοσύνη» στον Πολίτη, ενώ στο συλλυπητήριο γράμμα που έστειλε προς την οικογένειά του έγραφε πως διαφυλάττει τις επιστολές του ως «ιερά κειμήλια²⁴». Η αλήθεια της ομολογίας αυτής του Λάσκαρη επιβεβαιώθηκε, μετά τον θάνατο του Πολίτη, με την επιστροφή στους οικείους του όλων των επιστολών που έλαβε από τον ίδιο στο διάστημα της επικοινωνίας τους. Αλλά και ο ίδιος ο Πολίτης, όπως φαίνεται και μέσα στα γράμματά του, εκτιμούσε ιδιαίτερα τον Λάσκαρη και το έργο του. Γράφει ο Γεώργιος Ν. Πολίτης, εκ μέρους όλης της οικογένειας, σε απαντητικό γράμμα προς τον Λάσκαρη: *Πολύ συχνά μας εδόθη, φίλε κύριε, ευκαιρία να ακούσωμεν από το στόμα του ευφήμως αναφερόμενον το όνομά σας και πολλάκις, ενθυμούμαι, συνεβουλεύετο την αρίστην υμών περί «Λάστας και τα μνημεία αυτής» πραγματείαν, ήτις χρυσόδετος κοσμήει την πατρικίην βιβλιοθήκην²⁵*. Αλλά και ο ίδιος ο Πολίτης έγραψε στον Λάσκαρη το 1897, μετά την ανάγνωση του προλόγου της Λάστας: *Μεγίστας σας ομολογώ χάριτας διά την ευφημοστάτην μνειάν του ονόματός μου εν τω προλόγω της συλλογής σας και διά την εις εμέ αφιέρωσίν της. Αλλά νομίζω ότι υπερτιμάτε την εργασίαν μου και αν τις εξ ημών έχει αφορμάς ευχαριστιών προς τον έτερον, ούτος είμαι αναμφισβητήτως εγώ, όστις σας οφείλω τοσαύτας σπουδαιότητας ανακοινώσεις περί της γορτυνιακής λαογραφίας²⁶*.

Στην περίπτωση όμως του Λάσκαρη η αλληλογραφία του με τον Νικόλαο Πολίτη δεν περιορίστηκε στα υπηρεσιακά ζητήματα, ούτε αυστηρώς σε λαογραφικά θέματα. Αντίθετα, με αφορμή αυτά επεκτάθηκε και σε άλλα ζητήματα, που αν και φαινομενικά δεν σχετίζονται με τη Λαογραφία, εντούτοις συνιστούν το πλαίσιο της λαογραφικής έρευνας, η οποία άρχισε επίσημα τότε και αναδεικνύουν την παρουσία του ανθρώπινου παράγοντα στην επιτόπια έρευνα, δηλαδή την ανθρώπινη και προσωπική φύση του όλου εγχειρήματος. Μέσα από αυτή τη θεώρηση, οι επιστολές που αντάλλαξαν ο Λάσκα-

23. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Γ', εν Πύργω 1906, σ. 118.

24. Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μπενάκη (στο εξής Ι.Α.Μ.Μ.), κιβ. 8, φάκ. 5.

25. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Θ', εν Πύργω 1924, σ. 682.

26. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5. Ολόκληρη η επιστολή παρατίθεται στο Παράρτημα ΙΙ, επιστολή αρ. 8.

ρης και ο Πολίτης ως κείμενα συνιστούν κυριολεκτικά και μεταφορικά τα συγκείμενα τόσο των λαογραφικών συλλογών, που κάποτε αποστέλλονται μαζί με την επιστολή, όσο και γενικότερα της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας της εποχής εκείνης. Κάποτε, μάλιστα, οι επιστολές του Λάσκαρη παραπέμπουν στα σύγχρονα ημερολόγια των ερευνητών, καθώς μαρτυρούν ψυχικές καταστάσεις από τη δύσκολη διαβίωση στην επαρχία, εκφράζουν σκέψεις και προβληματισμούς επάνω σε ζητήματα της Λαογραφίας, αλλά και της μεθοδολογίας σχετικά με τη διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας.

Στο πλαίσιο της εργασίας μας είναι δύσκολο να αναλυθεί ο μεγάλος αριθμός και ο θεματολογικός πλούτος των επιστολών που αντάλλαξε ο Πολίτης με τον Λάσκαρη. Μια τέτοια εργασία θα απαιτούσε τη συγγραφή, ίσως, μιας μονογραφίας για τον Λάσκαρη και τη σχέση του με τον Πολίτη. Θα αρκεστούμε επομένως στην παράθεση κάποιων ποσοτικών μεγεθών και στην επισήμανση ορισμένων βασικών γνωρισμάτων της αλληλογραφίας τους, προκειμένου να δείξουμε τη διάρκεια και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της επικοινωνίας μεταξύ των δύο ανδρών.

Η αλληλογραφία των δύο ανδρών ξεκινά το 1888, ενώ η τελευταία επιστολή που έχουμε είναι από τη μεριά του Λάσκαρη και εστάλη το 1920, ένα χρόνο πριν πεθάνει ο Πολίτης. Κατά το διάστημα αυτών των 32 χρόνων αλληλογραφίας αντάλλαξαν περίπου 130 επιστολές, από τις οποίες οι 82 είναι του Λάσκαρη και οι 48 είναι του Πολίτη. Από τις επιστολές του Πολίτη οι καθ' αυτό επιστολές ανέρχονται στις 32, οι βραχείες επιστολές στις 6 και τα επιστολικά δελτάρια στα 10. Στις επιστολές αυτές λανθάνουν αρκετές επιστολές του Λάσκαρη προς τον Πολίτη, ενώ από τη μεριά του Πολίτη φαίνεται πως τις έχουμε όλες –τουλάχιστον όσες κράτησε στο αρχείο του ο Λάσκαρης– εκτός από μία. Ακόμη αξίζει να αναφερθεί πως από την πλευρά του Λάσκαρη έχουμε και επιπλέον 24 μικρές συλλογές λαογραφικού υλικού γραμμένες σε ένα ή δύο φύλλα, στις οποίες απουσιάζουν τα δομικά στοιχεία της επιστολής και υπάρχει μόνο η υπογραφή του. Στις συλλογές αυτές αδυνατούμε να προσδιορίσουμε αν είναι συλλογές με τη μορφή άτυπης επιστολής προς τον Πολίτη ή αν είναι συλλογές που συνόδευαν επιστολές του Λάσκαρη, αλλά στην πορεία αποχωρίστηκαν. Η γλώσσα που χρησιμοποιούν στην αλληλογραφία τους είναι η γλώσσα της επίσημης επικοινωνίας εκείνης της εποχής.

Γενικά θα μπορούσαμε να πούμε πως η εύρεση του υλικού και η ταξινόμησή του στάθηκε ένα δύσκολο έργο, καθώς και οι δύο άνδρες άφησαν ένα πλούσιο αρχειακό υλικό, το οποίο έπρεπε να μελετηθεί διεξοδικά για την τυχόν ύπαρξη εγκατεσπαρμένων επιστολών. Από το σύνολο των επιστολών

που εντοπίστηκαν, το μεγαλύτερο μέρος, από τη μεριά του Λάσκαρη, βρέθηκε στο Αρχείο Χειρογράφων του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών (εις το εξής Κ.Λ.), πρώην Λαογραφικό Αρχείο, ενώ το σύνολο, σχεδόν, των επιστολών του Πολίτη βρέθηκε στο αρχείο Πολίτη, το οποίο εναπόκειται, ταξινομημένο από τον καθηγητή Παναγιώτη Μουλλά, στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη (Ι.Α.Μ.Μ.).

Επίσης υλικό που συλλέχθηκε από τον Λάσκαρη –όχι όμως και επιστολές του προς τον Πολίτη– βρίσκεται σήμερα και στο Αρχείο του Κέντρου Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων - Ι.Α.Ν.Ε. της Ακαδημίας Αθηνών. Περιλαμβάνει λεξιλόγιο, τραγούδια (αξιοσημείωτη είναι η συλλογή εκατόν επτά ιστορικών τραγουδιών σχετικών με τον Κολοκοτρώνη), αινίγματα, παροιμίες, λογοπαίγνια, έθιμα, παιγνίδια κ.ά., που εστάλησαν με τη μορφή χειρόγραφων συλλογών, συνολικά 487 σελίδων διαφόρου μεγέθους, για συμμετοχή του στον διαγωνισμό της εν Αθήναις Γλωσσικής Εταιρείας. Η παρούσα μελέτη περιορίζεται στα Αρχεία του Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών και των Ιστορικών Αρχείων του Μουσείου Μπενάκη, καθώς, όπως προέκυψε από σχετική έρευνα, το υλικό που συνδέεται με το ζήτημα που μας απασχολεί εδώ περιορίζεται στα συγκεκριμένα αρχεία.

Από τις επιστολές του Λάσκαρη εκείνες που ακολουθούν την τυπολογία των επιστολών (προσφώνηση, επιφώνηση, υπογραφή) είναι 27, ενώ οι υπόλοιπες 55 έχουν τη μορφή λαογραφικών συλλογών σταλμένες με το ταχυδρομείο ως επιστολές. Αν και στις λαογραφικές συλλογές απουσιάζει η τυπική προσφώνηση και επιφώνηση των επιστολών, ωστόσο η ύπαρξη άλλων εξωτερικών γνωρισμάτων μας οδηγούν στο να πιθανολογούμε, νομίζουμε βάσιμα, πως στάλθηκαν αυτόνομα και όχι απλώς ως συνοδευτικά επιστολών. Ανάμεσα στα στοιχεία αυτά είναι η παράθεση στο τέλος της συλλογής του τόπου, της ημερομηνίας –διαφορετικής από τις καθαντές επιστολές–, της υπογραφής του Λάσκαρη, αλλά επίσης και οι αναφορές του ίδιου του Πολίτη στα γράμματά του σχετικά με τη λήψη αυτών των λαογραφικών συλλογών. Οι διαφορές ανάμεσα στις επιστολές και τις λαογραφικές συλλογές του Λάσκαρη δεν είναι πάντα ευδιάκριτες. Συχνά ο Λάσκαρης παραθέτει επ' ευκαιρία μέσα στις λαογραφικές συλλογές διάφορα προσωπικά σχόλια για τα ποικίλα κείμενα που στέλνει ή ακόμη διάφορες πληροφορίες για το πρόσωπό του, με σκοπό να διευκολυνθεί η επικοινωνία μεταξύ τους, όπως ότι αλλάζει τόπο κατοικίας ή ότι ορίζει νέο παραλήπτη της αλληλογραφίας του κ.ά. Από την άλλη μεριά, οι καθ' αυτό επιστολές συχνά συμπληρώνονται με μικρές ή μεγάλες συλλογές

λαογραφικού υλικού. Ο Λάσκαρης, ακόμη και όταν στέλνει στον Πολίτη επιστολές που σχετίζονται κυρίως με προσωπικής φύσεως ζητήματα, παραθέτει πάντα και μερικές παροιμίες, κάποιες παροιμιώδεις φράσεις, ένα τραγούδι, μία παράδοση κλπ.

Οι επιστολές του Λάσκαρη υπερτερούν αριθμητικά έναντι των επιστολών του Πολίτη και είναι λογικό, αν λάβουμε υπόψη μας πως οι περισσότερες από αυτές είναι συλλογές λαογραφικού υλικού. Πέρα από την αριθμητική διαφορά των επιστολών υπάρχει διαφορά και στα σημαίνοντά τους. Οι απλές επιστολές του Λάσκαρη είναι συνήθως γραμμένες σε δίφυλλο χαρτί μικρών διαστάσεων, ενώ όταν στέλνει συλλογές, τότε προτιμά τις μεγάλες κόλλες αναφοράς. Από τη μεριά του ο Πολίτης, όταν πρόκειται να γράψει κάποιο εκτενές γράμμα ζητώντας πληροφορίες για τις συλλογές ή απαντώντας σε ορισμένα ερωτήματα του Λάσκαρη, του γράφει συνήθως με τη μορφή των απλών επιστολών, σαν αυτές που του στέλνει ο Λάσκαρης, ενώ, όταν πρόκειται να τον πληροφορήσει απλώς ότι έλαβε τις συλλογές, χρησιμοποιεί τις βραχείες επιστολές ή τα επιστολικά δελτάρια.

Ο Λάσκαρης μέσα από αυτή την αλληλογραφία με τον Πολίτη αναδείχθηκε σε έναν από τους σημαντικότερους δασκάλους - λαογράφους της πρώιμης περιόδου της λαογραφικής έρευνας, κατά τα τέλη του 19ου αιώνα. Αρκεί να αναφέρουμε πως οι μέχρι τώρα γνωστές λαογραφικές συλλογές, που έστειλε κατά καιρούς στον Πολίτη, περιλαμβάνουν στο σύνολό τους ένα πολύ μεγάλο σύνολο λαογραφικού υλικού, το οποίο ενδέχεται να αυξηθεί από μια περισσότερο εκτεταμένη και εις βάθος έρευνα των αρχείων, πρωτίστως των Ιστορικών Αρχείων του Μουσείου Μπενάκη. Παρά τις ταξινομικές αδυναμίες που χαρακτηρίζουν τις συλλογές του, οι οποίες βρίσκονται στα διάφορα αρχεία, και το γεγονός πως σε ορισμένες περιπτώσεις το υλικό του επαναλαμβάνεται, μπορούμε να καταλήξουμε με σχετική ασφάλεια πως έχουμε συνολικά: Παροιμίες και παροιμιώδεις φράσεις: 4.160, λεξιλόγιο: 4.700 λέξεις, τραγούδια και μοιρολόγια: 91, παραμύθια - παραδόσεις - ευτράπελες διηγήσεις κλπ.: 55. Στον αριθμό των αφηγήσεων αξίζει να σημειωθεί πως δεν συμπεριλαμβάνουμε τις διάφορες αφηγήσεις, που εντάσσει ο Λάσκαρης λειτουργικά σε διάφορες άλλες ειδολογικές κατηγορίες, προκειμένου να εξηγήσει μια παροιμιώδη φράση ή μια λέξη. Επίσης στις ειδολογικές κατηγορίες του πρέπει να προστεθούν και τα διάφορα έθιμα που περιέγραψε, ιδιαίτερα οι πολύ αξιόλογες περιγραφές των εθίμων του γάμου στο χωριό του. Από όλα αυτά ένα μεγάλο μέρος των συλλογών έχει δημοσιευθεί στη «*Λάστα και τα μνημεία της*».

Η επικοινωνία των δύο ανδρών γνωρίζει διακυμάνσεις και άλλοτε είναι

πυκνή, άλλοτε αραιή, άλλοτε πλούσια σε περιεχόμενο, άλλοτε περιορισμένη σε τυπικές ανακοινώσεις, άλλοτε ενθουσιώδης από τη μεριά του Πολίτη και άλλοτε επικριτική. Ο ίδιος ο Λάσκαρης, παρά το τόσο πλούσιο έργο του σε ποσότητα και ποιότητα, δεν χρησιμοποιεί συχνά την ταυτότητα του επιστήμονα (λαογράφου), αλλά με ταπεινοφροσύνη αυτοπροσδιορίζεται στις επιστολές του άλλοτε ως συλλέκτης και άλλοτε υπογράφει ως *συλλογεύς και εν Λάστα δημοδιδάσκαλος*.

Δυο μήνες μετά την εγκύκλιο επιστολή ο Λάσκαρης στέλνει το πρώτο του γράμμα στον Πολίτη. Διαβάζοντας κανείς την αλληλογραφία μεταξύ Λάσκαρη και Πολίτη διαπιστώνει αμέσως το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που έδειξε ο δεύτερος από τα πρώτα κιόλας γράμματά του για τον δάσκαλο από τη Γορτυνία διαβλέποντας στο πρόσωπό του έναν πολύ καλό συλλογέα (Παράρτημα II, επιστολή αρ. 1). Οι παρατηρήσεις του Πολίτη στη σχετική επιστολή, αλλά και στις επόμενες που θα ακολουθήσουν προς τον Λάσκαρη, μαρτυρούν πως βρισκόμαστε στην περίοδο της χαρτογράφησης του υπάρχοντος λαογραφικού υλικού προς μια στοιχειοθέτηση του νεοελληνικού λαϊκού πολιτισμού στο σύνολό του.

Επιστολές με θετικές κρίσεις ο Λάσκαρης θα πάρει αρκετές από τον Πολίτη. Η αλληλογραφία τους θα συνεχισθεί, με τον Λάσκαρη να στέλνει συλλογές και τον Πολίτη να απαντά είτε σχολιάζοντας κάποια σημεία των συλλογών είτε κάνοντας διευκρινιστικές ερωτήσεις, δίνοντας με αυτόν τον τρόπο έμμεσες οδηγίες για το πού έπρεπε να στραφεί η έρευνα στα συγκεκριμένα ζητήματα. Η θεματολογία τους δηλώνει ενδιαφέρον, από τη μεριά του Πολίτη, για τη μελέτη του τοπικού πολιτισμού ως παραλλαγής του εθνικού, κάνοντας μάλιστα κάποτε και συσχετίσεις με τον πολιτισμό άλλων περιοχών του πλανήτη (Παράρτημα II, επιστολή αρ. 2). Την παραπάνω άποψη υποστηρίζουν οι διάφορες διευκρινιστικές ερωτήσεις του Πολίτη για την ιδιαίτερη τοπική σημασία κοινών στο πανελλήνιο ονομάτων, που αποδίδονται σε διάφορα όντα, και, ακόμη, για την ιδιαίτερη πρόσληψη από τον τοπικό πληθυσμό διαφόρων δαιμονικών πλάσμάτων, που απαντώνται και σε άλλα μέρη του ελλαδικού χώρου κλπ. (Παράρτημα II, επιστολή αρ. 1 και αρ. 2).

Επίσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον δείχνει ο Πολίτης για τις διάφορες τοπικές παροιμίες, καθώς και για την ερμηνεία τους από τον λαό, όπως φαίνεται από το σχετικό γράμμα, τον Απρίλιο του 1894, προς τον Λάσκαρη: *Εν τη τελευταία επιστολή σας περιέχεται προς τας άλλαις και η παροιμία «Μπαίνει το τριώδι, /βγαίνει του παπά το δόντι. /Μπαίνει το πεντηκοστάρι, /γίνεται ο παπάς λοντάρι.» -Πόθεν πηγάζει η εφαρμογή της παροιμίας ταύτης «επι*

λυπηρών και χαρμοσύνων», *ως σημειούτε. Τι κυρίως σημαίνει; Διατί βγαίνει του παπά το δόντι κατά τας απόκρεως και διατί γίνεται λοντάρι από του Πάσχα μέχρι της Πεντηκοστής; -Τι δ' εννοεί η φράσις της άλλης παροιμίας «Με χοντρό καπνό 'ς το χέρι;» Τι είναι ο χοντρός καπνός²⁷; Σε γενικές γραμμές, η υποδοχή του λαογραφικού υλικού που έστειλε ο Λάσκαρης δεν γινόταν χωρίς μελέτη, έλεγχο και κάποτε κριτική· το αντίθετο μάλιστα (Παράρτημα ΙΙ, επιστολή αρ. 9).*

Ένα άλλο ζήτημα, το οποίο απασχολεί την αλληλογραφία τους, αναφέρεται στα διάφορα υπηρεσιακής φύσεως προβλήματα, που αντιμετωπίζει ο Λάσκαρης στη δουλειά του. Λόγω της ιεραρχικής θέσης που έχει μέσα στην επαγγελματική κατηγορία των δημοδιδασκάλων (ήταν δημοδιδάσκαλος β' βαθμού) περιορίζεται σημαντικά ο αριθμός των σχολείων, στα οποία μπορεί να διδάξει σύμφωνα με τον βαθμό του. Έτσι, αναγκάζεται συχνά να αλλάζει σχολεία. Είναι ενδεικτικό πως ο ίδιος ζητά, λίγο πριν συνταξιοδοτηθεί, την απόλυσή του και γράφει τον Ιανουάριο του 1897 στον Πολίτη: *Τον κ. Σ. Δαγκάκη παρεκάλεσα να με απολύση, διότι δεν υπέφερα το ανιαρόν της μετακινήσεως από χωρίου εις χωρίον, ως άλλος αθίγγανος, λάβω δε την σύνταξιν και περίθαλψιν και ψυχάσω²⁸. Ενώ σε ένα προηγούμενο γράμμα του τον Μάιο του 1894 γράφει πάλι στον Πολίτη: *Εν τω χωρίω, εν ω ήδη υπηρετώ, δεν ευρίσκεται ούτε μαγαζιόν ούτε άλλο τι, αλλ' είναι απόκεντρον, δεν λησμονώ δε ότι ο κλήρος των δημοδιδασκάλων είναι τοιούτος και συνεπώς μένω ευχαριστημένος²⁹. Οι συνθήκες εργασίας λοιπόν δεν είναι καλές.**

Ζητά συχνά τη βοήθεια του Πολίτη για να αντιμετωπίσει τις δυσκαμψίες της διοίκησης στην εκπαίδευση. Ο Πολίτης από τη μεριά του κατανοώντας τις αντίξοες συνθήκες, τις οποίες αντιμετωπίζουν οι δάσκαλοι στο έργο της συλλογής λαογραφικού υλικού, προσπαθεί να τους συντρέξει στο μέτρο των δυνατοτήτων του στις δυσκολίες τους, ώστε να καταστήσει όσο το δυνατό περισσότερο ευνοϊκές τις προϋποθέσεις για τη συλλογή λαογραφικού υλικού.

Επιβαρυντικό των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας των δασκάλων είναι οι υπηρεσιακές μεταβολές, που υφίστανται λόγω της εμπλοκής στην εκπαίδευση των πελατειακών σχέσεων και χαρακτηρίζαν προπαντός τον κοινοβουλευτισμό εκείνης της περιόδου. Το 1892, στην αρχή μιας περιόδου έντονης υπηρεσιακής αναστάτωσης σε ολόκληρο τον κλάδο των δασκάλων λόγω

27. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5.

28. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5.

29. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 2.

μαζικών απολύσεων³⁰, θύμα των οποίων φαίνεται πως υπήρξε και ο Λάσκαρης³¹, ο Πολίτης κατορθώνει να τον επαναφέρει στην εκπαίδευση. Ο ίδιος δε ο Λάσκαρης αναφέρει χαρακτηριστικά σε συλλυπητήριο γράμμα προς τους οικείους του Πολίτη πως ήταν «βοηθός και σκεπαστής»³² του σε πολλές δυσκολίες. Από ένα σημείο δε και μετά στη μεταξύ τους αλληλογραφία ο Λάσκαρης χρησιμοποιεί μονίμως στην επιφώνηση των γραμμάτων του προς τον Πολίτη την έκφραση: *Ο αεί ευγνώμων.*

Οι αντίξοες συνθήκες που έχουν να αντιμετωπίσουν οι δάσκαλοι - συλλογείς της εποχής εκείνης δεν είναι μόνο τα προβλήματα από την υπηρεσία ή η απομόνωση που υφίστανται, αλλά είναι και τα προσκόμματα του κοινωνικού περιγύρου, των ίδιων των συναδέλφων τους και σε ορισμένες περιπτώσεις και των οικείων τους.

Η φύση του αντικειμένου έρευνας σε μια ιστορική περίοδο, που ο παραδοσιακός πολιτισμός δεν είχε ακόμη αναγνωρισθεί από το σύνολο του πληθυσμού ως αντικείμενο άξιο μελέτης, καθιστούσε το έργο της συλλογής ανάξιο προσοχής και εκτίμησης με επιπτώσεις και στο ήδη βεβαρημένο κοινωνικό status του δασκάλου - συλλογέα. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τη συνθήκη έρευνας, κατά την οποία ο πληροφοροπής μετατρέπεται σε δάσκαλο και ο ερευνητής σε μαθητή, μια συνθήκη εξουσίας του πληροφοροπτή έναντι του συλλογέα, καθιστούσαν ακόμη πιο δυσχερή την κοινωνική του θέση και δυσκόλευαν ακόμη περισσότερο το έργο του.

Όλα τα παραπάνω εξηγούν εύκολα την ειρωνική στάση, τα κακεντρεχή σχόλια, τα εμπόδια του κοινωνικού περιγύρου και σε ορισμένες περιπτώσεις και των οικείων. Αναφέρει ο Λάσκαρης σχετικά, το 1910, στη *«Λάστα και τα μνημεία της»*: *Τούτ' αυτό έχων υπ' όψει κεκοπίακα υπέρ το δέον, όπως συλλέξω και καταρτίσω την συλλογήν μου. Έστιν ότε και κατεγελώμην συλλέγων ταύτην υπ' αξέστων, βαναύσων και όλως αναξίων· προς δε και παρηνοχλούμην περισυλλέγων αυτήν υπό της συνεύνου, εν μέρει μεν δικαίως, διότι, επειδή η Λάστα κατεστράφη, μετώκουν κατ' έτος το θέρος εν Λάστα, τον δε χειμώνα στέ μεν εις Χάβαρι, στέ δε εις Λαστέικα και Πύργον Ηλείας, και είχομεν ως εκ τούτου ακαταστασίαν, εν μέρει δε αδίκως, διότι δεν ελάμβανεν υπ' όψει ότι εν τω κόσμω τούτω όλα παρέρχονται και ουδέν βέβαιον ή σταθερόν*

30. Ι. Ε. Πυργιωτάκης, *Η Οδύσσεια του διδασκαλικού επαγγέλματος*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 106.

31. Όπως αναφέρει σχετικά σε γράμμα του (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 8, φάκ. 5) προς τον Πολίτη.

32. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 8, φάκ. 5.

εν αυτώ³³. Αντίστοιχα σε ένα άλλο σημείο του έργου του παραθέτει το εξής περιστατικό: *Ο εκ Βυτίνης αείμνηστος Π. Παπαζαφειρόπουλος, ο εκδότης πολλών ως και της «Περισυναγωγής» κλπ. [...], μου είπε κάποτε χαριέντως γελών. Χωρικός τις, ότε έμαθεν ότι συνέλεγεν γλωσσικήν ύλην, του είπεν «έμαθα ότι μαζεύεις τραγούδια και μοιρολόγια. Είναι αλήθεια; Ναι, του λέγει. Κι εγώ, του απάντησε, κάτι σ' ενόμιζα· δεν αξίζεις τίποτα»³⁴.*

Ο Πολίτης, λοιπόν, προσπαθεί και συντρέχει τον Λάσκαρη στις δυσκολίες που αντιμετωπίζει. Ωστόσο, πέρα από την ιδιαίτερη εκτίμηση του Πολίτη στο έργο του Λάσκαρη, η βοήθεια που του εξασφαλίζει πηγάζει και από μια γενικότερη θεώρηση για το έργο του εκπαιδευτικού ως συλλογέα - λαογράφου. Στους χαλεπούς εκείνους καιρούς ο Πολίτης είχε πλήρη γνώση των δυσκολιών αυτών και η ενίσχυση των διδασκάλων από μέρος του φαίνεται πως ήταν αποτέλεσμα συνειδητής επιλογής. Ήταν μια στρατηγική, προσαρμοσμένη στα πολιτικά και κοινωνικά δεδομένα της εποχής εκείνης, για την προώθηση της συλλογής λαογραφικού υλικού. Ενδεικτικό της συνειδητής τοποθέτησης του Πολίτη επί του ζητήματος είναι αυτό που γράφει χαρακτηριστικά, το έτος 1897, στον Λάσκαρη με αφορμή ένα απόσπασμα στον πρόλογο της «Λάστας», τον οποίο είχε στείλει στον Πολίτη για να το διαβάσει και στον οποίο πρόλογο ο Λάσκαρης καταφέρεται εναντίον του Παπαζαφειρόπουλου, γνωστού επίσης συλλογέα της εποχής εκείνης: *Επιτρέψατέ μοι δε και μίαν παρατήρησιν. Είναι τόσον ολίγοι οι περί την λαογραφίαν ασχολούμενοι, το έργον αυτών είναι τόσον αχάριστον και επίπονον, ώστε και αυτοί οι μη καταβαλόντες την προσήκουσαν προσοχήν εις την εργασίαν των δεν πρέπει να αποθαρρύνονται, ήκιστα δε να επιτιμώνται οι παραλιπόντες να πράξωσιν ό,τι ηδύναντο. Τούτου ένεκα δεν νομίζω αναγκαίαν την εν τω προλόγω σας πολεμικήν κατά του συνεπαρχιώτου σας Παπαζαφειροπούλου. Ο καθείς ας κάμνη ό,τι δύναται και ωφέλεια εθνική προκύπτει πάντως εκ του έργου του· αν δε και ολιγότερον του δυνατού αυτώ προσφέρει, και τούτο είναι ευπρόσδεκτον³⁵.*

Το ζήτημα της αντιμετώπισης του ερευνητή από την κοινότητα, την οποία μελετά, μας βάζει και στα κυρίως μεθοδολογικά ζητήματα της επιτόπιας έρευ-

33. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος ΣΤ', εν Πύργω 1910, σ. 578-579.

34. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Δωδέκατο, εν Αμαλιάδι 1936, σ. 1138.

35. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φακ. 5. Ολόκληρη η επιστολή παρατίθεται στο Παράρτημα ΙΙ, επιστολή αρ. 8.

νας. Λαμβάνοντας υπόψη τα ιστορικά δεδομένα της εποχής εκείνης και το γεγονός ότι η Λαογραφία ήταν τότε μια καινοφανής επιστήμη, δεν μπορεί να περιμένει κανείς από τους πρώτους λαογράφους ερευνητές επεξεργασμένη προβληματική για τα θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα της επιτόπιας έρευνας. Παρόλα αυτά όμως το ίδιο το πεδίο οδήγησε τον Λάσκαρη σε μεθοδολογικές αναζητήσεις προσπαθώντας να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της αποτελεσματικότητας στη διεξαγωγή της επιτόπιας έρευνας, καθώς και το πρόβλημα της εκμείευσης της πληροφορίας (Παράρτημα II, επιστολή αρ. 5). Γράφει στον Πολίτη ποιο τρόπο μηχανεύτηκε, ώστε να καταστήσει τις συνθήκες πρόσφορες για τη συλλογή υλικού: *Και τότε αναγινώσκων εις τους χωρικούς τας υφ' υμών εκδοθησομένας λαογραφικάς συλλογάς, ούτοι δε διορθούντες, προσθέντες ή και άλλως παριστώντες αντάς, συλλέγω ταύτας, όπως μοι συνέβη και εις τας συλλογάς των Κολοκοτρωναίων ασμάτων· οι τραγουδούντες έχουσι μανίαν ν' ακούωσιν άσματα, οι γέροντες δοξασίας, αι γυναίκες μυρολόγια κ.λπ. και το αντίστροφον να λέγωσιν, όταν ακούωσι προ πάντων, ώστε δύναται τις μεταδίδων ταύτας να συλλέγη άλλας, άλλως τε είναι αδύνατον, δεν ηξεύρω πώς! Δυστροπούσι³⁶.*

Αντίστοιχα η ενασχόληση με το πεδίο τον οδήγησε στο να παρατηρήσει το μονοδιάστατο της αυστηρά κειμενικής προσέγγισης των λαογραφικών φαινομένων: *Προχθές όμως μεταβαίνων εσπέραν τινά εις τον ναόν ήκουσα απρόσπτως φωνάς, εστάθην, ηκροάσθην, ήσαν μυρολόγια· έκλαιε μήτηρ επί του τάφου του υιού της· δεν ηξεύρω αν το απρόσπτον ή η εσπέρα έδιδεν αρμονίαν εις την φωνήν της θρηνούσης ή άλλο τι ανέκφραστον αίσθημα· ίσως η ποιήσις του μυρολογιού ή και άπαντα ταύτα με έκαμαν να ανακόψω την εν τω ναώ πορείαν μου και συγκεκινημένος ήκουον ταύτης. Κάτωθεν θα ίδητε το ποίημα, αλλά θα λείπη η εσπέρα, η δύσις του ηλίου, η απαγγελία, ο πόνος τουτέστι της θρηνούσης μπρός μεταδιδούσης την λύπην και εις αυτά τα άψυχα³⁷.*

Δεν ξέρουμε εάν είχε επίγνωση της σημασίας αυτών που έγραφε ο Λάσκαρης στο γράμμα του. Ανεξάρτητα όμως από αυτό, δεν μπορούμε να μην αναγνωρίσουμε την προχωρημένη σκέψη του σε αυτό το ζήτημα, καθώς η έμφαση στο πλαίσιο, την τέλεση και την εμπειρία ενός πολιτισμικού γεγονότος και η προσέγγιση της λαϊκής φιλολογίας μέσα από το πρίσμα μιας παραστασιακής

36. Κ. Λ., χφο 824, σ. 41 (Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927). Ολόκληρη η επιστολή παρατίθεται στο Παράρτημα II, επιστολή αρ. 5.

37. Κ. Λ., χφο 824, σ. 25 (Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927). Ολόκληρη η επιστολή παρατίθεται στο Παράρτημα II, επιστολή αρ. 10.

ή μιας βιωματικής προσέγγισης και όχι ως αποστειρωμένων κειμένων, κατατάσσεται σήμερα στις μοντέρνες αντιλήψεις για την έρευνα και ερμηνεία των πολιτισμικών φαινομένων³⁸.

Ακόμη, άλλοι προβληματισμοί, τους οποίους μπορεί κάποιος να σταχυολογήσει από τις επιστολές του Λάσκαρη, είναι το ζήτημα της συλλογής και παρουσίας άσεων παροιμιών –ζήτημα το οποίο απαιτούσε μια υπέρβαση, αν σκεφτεί κανείς τον ιδεολογικό προσανατολισμό της εκπαίδευσης και των εκπαιδευτικών λειτουργιών της εποχής εκείνης. Ο ίδιος ο Λάσκαρης δεν κάνει διακρίσεις στα πολιτισμικά δημιουργήματα του λαού, αλλά συγκαταλέγει στις συλλογές του και άσες παροιμίες, φράσεις κλπ. Όπως μάλιστα ο ίδιος ομολογεί σε ένα γράμμα του³⁹, στην πράξη του αυτή παρακινήθηκε από το παράδειγμα του ίδιου του Πολίτη, ο οποίος στον Α' τόμο των «*Παροιμιών*» παραθέτει επίσης λαογραφική ύλη αυτής της κατηγορίας. Αλλά και τα τεχνικά ζητήματα της έρευνας δεν τον αφήνουν αδιάφορο, καθώς, όπως επισημαίνει με αφορμή πάντα την εμπειρία του στο πεδίο, *πάσα συλλογή εξ ολίγων ανθρώπων προ πάντων είναι ατελής*⁴⁰.

Τέλος, θα πρέπει να πούμε πως στην αλληλογραφία τους δεν απουσιάζουν ζητήματα σχετικά με την πολιτική κατάσταση της εποχής, που δείχνει και το ενεργό ενδιαφέρον των δύο ανδρών για τα κοινωνικά τεκταινόμενα. Ο Λάσκαρης συμπαρίσταται στη δίωξη του Ν. Γ. Πολίτη, κατά τα γεγονότα που ακολούθησαν τον εσωτερικό διχασμό του 1915, όταν ο τελευταίος το 1916 έλαβε μέρος στη σύνταξη επιστολής, με την οποία ζητούνταν από τον τότε βασιλιά Κωνσταντίνο η συμμετοχή της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο με το μέρος της Αντάντ (Παράρτημα ΙΙ, επιστολή αρ. 13 και αρ. 14)⁴¹.

---

38. Richard Bauman, *Verbal Art as Performance*, Waveland Press, Illinois ²1984. Elizabeth C. Fine, *The Folklore Text. From Performance to Print*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 1994.

39. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φακ. 2.

40. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φακ. 2.

41. Για το συγκεκριμένο γεγονός βλ. Στίλπων Π. Κυριακίδης, «Ν. Γ. Πολίτης», *ό.π.*, σ. κς'. Τη συγκεκριμένη επιστολή του Πολίτη μαζί με όλα τα γεγονότα της δίωξής του παρουσιάζει και ο Δημήτρης Θ. Κατσαρής, *Συμβολή στη μελέτη του ρόλου του Νικολάου Γ. Πολίτη στην εκπαιδευτική και πολιτισμική διαμόρφωση της νεοελληνικής κοινωνίας, ό.π.*, σ. 399-401.

Συμπεράσματα

Η εγκύκλιος επιστολή του Νικολάου Γ. Πολίτη το 1887 με κύριους αποδέκτες τους εκπαιδευτικούς στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση αποτέλεσε μέσα από τη συγκυρία της εποχής το έναυσμα για την ευαισθητοποίηση ενός σχετικά μεγάλου αριθμού δασκάλων γύρω από τη Λαογραφία, οι οποίοι συγκέντρωσαν και παρέδωσαν στον Πολίτη με τη μορφή επιστολών ένα πλήθος λαογραφικών συλλογών.

Εξέχουσα θέση σε αυτή την κατηγορία κατέχει ο Νικόλαος Λάσκαρης. Ο Λάσκαρης εντάσσεται κυρίως στον 19ο αι., καθώς το μεγαλύτερο μέρος του υλικού των λαογραφικών του εργασιών το συγκέντρωσε στα τέλη του 19ου αι., ασχέτως εάν δημοσιεύτηκε, ιδίως στη «Λάστα», μετά το 1902 μέχρι το 1936. Ο Λάσκαρης δεν παρακολούθησε μαθήματα του Πολίτη. Τυπικά, δεν ήταν μαθητής του. Παρόλα αυτά, η στενή αλληλογραφία μαζί του τον κατατάσσει ανάμεσα στους μαθητές του. Στις επιστολές του Πολίτη προς τον Λάσκαρη, εκτός της αρχικής και καθοριστικής εγκυκλίου επιστολής που εστάλη σε όλους τους δασκάλους, δε θα βρούμε σαφείς οδηγίες συλλογής υλικού, ούτε επίσης ξεκάθαρους κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με την οπτική, που θα πρέπει να ακολουθήσει ο συλλογέας για να προσεγγίσει το υλικό του. Θα βρούμε μόνο υπαινιγμούς και αυτούς κυρίως μέσα από τις διευκρινιστικές ερωτήσεις που υποβάλλει. Δε γνωρίζουμε αν αυτό ήταν συνειδητή ενέργεια ή όχι. Το σημαντικό γεγονός όμως είναι ότι η επιστολή του Πολίτη ενεργοποίησε τη διάθεση του Λάσκαρη για προσφορά στην πατρίδα και από εκεί και πέρα ο Λάσκαρης με βάση το δικό του αισθητήριο σχετικά με το περιεχόμενο του λαϊκού πολιτισμού προχώρησε στη συλλογή του.

Η σχέση που ανέπτυξαν οι δύο άνδρες ήταν σχέση αμοιβαίας εκτίμησης και σεβασμού. Για τον Πολίτη ο Λάσκαρης ήταν ο γνώστης της τοπικής παράδοσης. Ήταν ο διαμεσολαβητής και συνεργάτης, που βρισκόταν ταυτόχρονα και «μέσα» στην κοινότητα και «έξω» από αυτήν, καθώς είχε κατακτήσει ένα ανώτερο βαθμό αυτοσυνείδησης και μπορούσε αναστοχαστικά να κοιτάξει τον τοπικό πολιτισμό, στον οποίο ήταν και ο ίδιος ενταγμένος. Να σημειώσουμε δε πως το 1909 εκλέγεται εταίρος της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, όπως τον πληροφορεί ο Πολίτης σε ένα γράμμα του στις 19 Μαΐου του 1909⁴².

Αντίστοιχα, για τον Λάσκαρη ο Πολίτης ήταν εμπνευστής του έργου του

42. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φακ. 5. Βλ. και *Λαογραφία*, τόμ. Α' (1909), σ. 439.

και, εν μέρει, καθοδηγητής. Ήταν αυτός που συνετέλεσε στο να συνδυαστούν προς την κατεύθυνση της Λαογραφίας οι δύο ιδιότητες που έφερε ο Λάσκαρης, του ανθρώπου που είχε έντονο ενδιαφέρον για την κοινωνία και τα προβλήματά της –όπως αυτό τεκμαίρεται και από την πληθώρα των σχετικών δημοσιευμάτων του στον τοπικό τύπο– και του δασκάλου.

Η μελέτη της σχετικής επιστολογραφίας μας δείχνει πως οι συνθήκες έρευνας εκείνης της περιόδου, όπως εξειδικεύονται στην περίπτωση του Λάσκαρη, προσδιορίστηκαν από τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες άσκησης του διδασκαλικού επαγγέλματος και από το κοινωνικό κύρος που είχε το συγκεκριμένο αντικείμενο έρευνας εκείνη την εποχή, γεγονός το οποίο επέφερε αναπόφευκτα αρνητικές συνέπειες και στον συλλογέα.

Η λαογραφική του έρευνα στα πρώτα της βήματα μπορεί να πήρε τη μορφή της απλής συλλογής, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει πως απουσίαζε ο προβληματισμός, έστω και σε αποσπασματική και πρωτογενή μορφή, τόσο σχετικά με τη μεθοδολογία έρευνας όσο και σχετικά με τη θεώρηση των πολιτισμικών φαινομένων.

Τέλος, η μελέτη της σχετικής επιστολογραφίας μας δείχνει αφενός μεν τη βαθιά εκτίμηση του Πολίτη για το έργο γενικά του συλλογέα λαογραφικού υλικού, αφετέρου δε μας φανερώνει το ανθρώπινο στοιχείο στο ερευνητικό εγχείρημα⁴³. Μέσα στην αλληλογραφία ο συλλογέας δεν παρουσιάζεται μόνον ως συλλογέας ούτε μόνον ως δάσκαλος, αλλά ως πρόσωπο που βιώνει και τις δύο του υποστάσεις στο πεδίο.

---

43. Robert A. Georges - Michael O. Jones, *People Studying People. The Human Element in Fieldwork*, University of California Press, Berkley - Los Angeles - London 1980.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

(ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ)

Έτος 1888

1. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 2 Φεβρουαρίου 1888*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 61-66: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
2. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις τη 10 Φεβρουαρίου 1888*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
3. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 20 Φεβρουαρίου 1888*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 56-59: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927)].
4. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Ρώμη 23 Μαρτίου 1888*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
5. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 29 Απριλίου 1888*»: Επιστολή (Κ.Λ., χφο 824, σ. 36: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
6. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 29 Απριλίου 1888*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., Ύλη Πολίτη, αρ. 386-386ε΄).
7. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις τη 8 Μαΐου 1888*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
8. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 15 Μαΐου 1888*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 76-79: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
9. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 2 Ιουνίου 1888*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 72-75: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
10. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 12 Ιουνίου 1888*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 37-40: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
11. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις τη 25[;] Ιουνίου 1888*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
12. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 8 Ιουλίου 1888*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 35: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
13. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις τη 16 Ιουλίου 1888*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
14. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 20 Ιουλίου 1888*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 67-71: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

Έτος 1889

15. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 10 Δεκεμβρίου 1889*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., Ύλη Πολίτη, αρ. 2501).

16.Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις τη 5[;] Δεκεμβρίου 1889*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Ετος 1890

17.Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 27 Μαΐου 1890*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., Ύλη Πολίτη, αρ. 385α').

Ετος 1891

18.Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 19 Ιουνίου 1891*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., Ύλη Πολίτη, αρ. 385ς'-385ι').

19.Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 22 Ιουνίου 1891*»: Επιστολή (Κ.Λ., χφο 824, σ. 60: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

20.Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 30 Νοεμβρίου 1891*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., Ύλη Πολίτη, αρ. 385β'-385ε').

21.Ν. Γ. Πολίτης, «*26 Δεκεμβρίου 1891*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Ετος 1892

22.Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 25 Ιανουαρίου 1892*»: Επιστολή (Κ.Λ., χφο 824, σ. 41-42: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

23.Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα [10 Ιανουαρίου (;)] 1892*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 54-55: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

24.Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 15 Φεβρουαρίου 1892*»: Επιστολή (Κ.Λ., χφο 824, σ. 51: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

25.Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 15 Φεβρουαρίου 1892*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 52-53: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

26.Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 3 Σεπτεμβρίου 1892*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

27.Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 14 Σεπτεμβρίου 1892*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

28.Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 24 Σεπτεμβρίου 1892*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

29.Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 30 Οκτωβρίου 1892*»: Επιστολή (Κ.Λ., χφο 824, σ. 21: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

30.Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 30 Οκτωβρίου 1892*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 29-31: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

31.Ν. Γ. Πολίτης, «*22 Δεκεμβρίου 1892*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Ετος 1893

32.Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 7 Ιανουαρίου 1893*»: Επιστολή (Κ.Λ., χφο 824, σ. 22-23α: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

33. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα 30 Ιανουαρίου 1893*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 32-33: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
34. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις τη 12 Φεβρουαρίου 1893*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
35. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 27 Φεβρουαρίου 1893*»: Επιστολή (Κ.Λ., χφο 824, σ. 34: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
36. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 22 Μαρτίου 1893*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
37. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 3 Απριλίου 1893*»: Επιστολή (Κ.Λ., χφο 824, σ. 24: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
38. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα 10 Απριλίου 1893*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., Ύλη Πολίτη, αρ. 379).
39. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 14 Αυγούστου 1893*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
40. Ν. Γ. Πολίτης, «*12 Σεπτεμβρίου 1893*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
41. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 12 Δεκεμβρίου 1893*»: Επιστολικό δελτάριο (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Έτος 1894

42. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Καλλιανίω τη 2 Ιανουαρίου 1894*»: Επιστολή (Κ.Λ., Ύλη Πολίτη, αρ. 381-385).
43. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Καλλιανίω τη 20 Φεβρουαρίου 1894*»: Επιστολή (Κ.Λ., χφο 824, σ. 49-50: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
44. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 28 Απριλίου 1894*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
45. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Καλλιανίω τη 10 Μαΐου 1894*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 2).
46. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 13 Σεπτεμβρίου 1894*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
47. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 4 Οκτωβρίου 1894*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
48. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις τη 31 Οκτωβρίου 1894*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
49. Ν. Γ. Πολίτης, «*31 Οκτωβρίου 1894*»: Επιστολικό δελτάριο (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Έτος 1895

50. Ν. Γ. Πολίτης, «*2 Ιουνίου 1895*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Έτος 1896

51. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Πύργω τη 31 Δεκεμβρίου 1896*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 8, φάκ. 5).

Έτος 1897

52. Ν. Γ. Πολίτης, «*8 Ιανουαρίου 1897*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5)
53. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Πύργω τη 22 Ιανουαρίου 1897*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Έτος 1898

54. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 1 Απριλίου 1898*»: Επιστολή (Κ.Λ., χφο 824, σ. 43: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
55. Ν. Γ. Πολίτης, «*Αθήναι τη 30 Μαΐου 1898*»: Επιστολή (Κ.Λ., χφο 824, σ. 44-45: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

Έτος 1900

56. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 20 Ιανουαρίου 1900*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 2).
57. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 15 Απριλίου 1900*»: Επιστολικό δελτάριο (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
58. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 2 Μαΐου 1900*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 2).
59. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 31 Μαΐου 1900*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 2).
60. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 19 Ιουλίου 1900*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 2).
61. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λουτρακίω τη 25 Ιουλίου 1900*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 2).
62. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 8 Νοεμβρίου 1900*»: Επιστολικό δελτάριο (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
63. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 28 Νοεμβρίου 1900*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 2).
64. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 19 Δεκεμβρίου 1900*»: Επιστολή (Κ.Λ., χφο 824, σ. 25-28: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
65. Ν. Γ. Πολίτης, «*Αθήναι 21 Δεκεμβρίου 1900*»: Επιστολή (με ένδειξη πένθους) (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
66. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 31 Δεκεμβρίου 1900*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).

Ετος 1901

67. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 2 Ιανουαρίου 1901*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 2).
68. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι 15 Απριλίου 1901*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
69. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 17 IV [Απριλίου] 1901*»: Επιστολικό δελτάριο (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
70. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι Ιούλιος 1901*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
71. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 10 Νοεμβρίου 1901*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).

Ετος 1902

72. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 26 Ιανουαρίου 1902*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
73. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 28 Ιανουαρίου 1902*»: Βραχεία επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
74. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 5 Μαρτίου 1902*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
75. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι 20 Απριλίου 1902*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
76. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 19 Μαΐου 1902*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
77. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 19 Αυγούστου 1902*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
78. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι [21(;) Αυγούστου 1902*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
79. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι 24 Αυγούστου 1902*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
80. Ν. Γ. Πολίτης, «*14 Νοεμβρίου 1902*»: Επιστολή (Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα, μέρος Β', εν Πύργω 1903, σ. 59).
81. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 22 Νοεμβρίου 1902*»: Επιστολή (Κ.Λ., χφο 824, σ. 1-3: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

Ετος 1903

82. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 10 Ιανουαρίου 1903*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 4α: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

83. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη [10 (:) Μαρτίου 1903]*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
84. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι 22/5 1903*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
85. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 31 Ιουλίου 1903*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
86. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι [Οκτωβρίου (:) 1903]*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
87. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 29 Αυγούστου 1903*»: Επιστολικό δελτάριο (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Έτος 1904

88. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι 15 Ιαν. 1904*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
89. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Χάβαρι κατ' Αύγουστον 1904*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
90. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι κατά Οκτώβριον 1904*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
91. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 30 Δεκ. 1904*»: Επιστολικό δελτάριο (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Έτος 1905

92. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα κατά μήνα Ιούνιον 1905*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
93. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα 28 Ιουνίου 1905*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
94. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα 27 Αυγούστου 1905*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 8, φάκ. 5).
95. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι 1905*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
96. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι κατά Σεπτέμβριον 1905*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
97. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Πύργω τη 28 Οκτωβρίου 1905*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
98. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 22 Νοεμβρ. 1905*»: Επιστολικό δελτάριο (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
99. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Πύργω τη 23 Νοεμβρίου 1905*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 851, σ. 1-56: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
100. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις τη 3 Δεκεμβρίου 1905*»: Επιστολικό δελτάριο (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Έτος 1906

101. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 13 Ιαν. 1906*»: Βραχεία επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
102. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Πύργω 3 Μαρτίου 1906*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 852, σ. 64: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
103. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 5 Μαρτίου 1906*»: Επιστολικό δελτάριο (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
104. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 22 Απριλίου 1906*»: Βραχεία επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
105. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Λάστα τη 31 Μαΐου 1906*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
106. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Σπέτσαις 20 Αυγούστου 1906*»: Βραχεία επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
107. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 14 Οκτωβρίου 1906*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
108. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 25 Νοεμβρίου 1906*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 14-16: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

Έτος 1907

109. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 7 Ιανουαρίου 1907*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
110. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 26 Φεβρουαρίου 1907*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
111. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 5 Μαρτίου 1907*»: Βραχεία επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
112. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 10 Απριλίου 1907*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 19-20: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
113. Ν. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 22 Μαΐου 1907*»: Βραχεία επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
114. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 11 Ιουλίου 1907*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 4 (Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).
115. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 4 Αυγούστου 1907*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
116. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι 4 Οκτωβρίου 1907*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
117. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 7 Οκτωβρίου 1907*»: Συλλογή υλικού (Κ.Λ., χφο 824, σ. 9: Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

Έτος 1909

- 118.N. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι 1909*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
119.N. Γ. Πολίτης, «*Αθ. 19 Μαΐου 1909*»: Βραχεία επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Έτος 1910

- 120.N. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 24 Μαρτίου 1910*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
121.N. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι 1910, Απριλίου 18*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).

Έτος 1913

- 122.N. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις την 16 Μαΐου 1913*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
123.N. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Αμαλιάδι 1913*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).
124.N. Γ. Πολίτης, «*Αθ. 7 Χ [Οκτωβρίου] 1913*»: Επιστολικό δελτάριο (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Έτος 1914

- 125.N. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις τη 27-ΧΙ [Νοεμβρίου] 1914*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).
126.N. Γ. Πολίτης, «*Αθήναι 11-ΧΙΙ [Δεκεμβρίου] 1914*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Έτος 1916

- 127.N. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Αμαλιάδι τη 21 Δεκεμβρίου 1916*»: Επιστολή (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 8, φάκ. 5).
128.N. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις την 25 ΧΙΙ [Δεκεμβρίου] 1916*»: Κάρτα (με λογότυπο «Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον. Αρχαιολογικόν Φροντιστήριον») (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Έτος 1918

- 129.N. Γ. Πολίτης, «*Εν Αθήναις 22 Οκτωβρίου 1918*»: Επιστολικό δελτάριο (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φάκ. 5).

Έτος 1920

- 130.N. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Χάβαρι τη 20 Δεκεμβρίου 1920*»: Συλλογή υλικού (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 2, φάκ. 3).

Έτος 1921

131. Ν. Ι. Λάσκαρης, «*Εν Αμαλιάδι τη 1η Μαρτίου 1921*»: Επιστολή συλλυπητήρια προς συγγενείς του Ν. Γ. Πολίτη για τον θάνατό του (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 8, φάκ. 5).
132. Οικογένεια Ν. Γ. Πολίτη, «*Εν Αθήναις 25 Μαρτίου 1921*»: Επιστολή συγγενών του Ν. Γ. Πολίτη (Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Θ', εν Πύργω 1924, σ. 682).
133. Γ. Ν. Πολίτης, «*Εν Αθήναις την 3 Μαΐου 1921*»: Επιστολή του Γ. Ν. Πολίτη (Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 8, φάκ. 5).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ
(ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ ΕΠΙΣΤΟΛΩΝ)*

Επιστολή αρ. 1⁴⁴

Εν Αθήναις τη 10 Φεβρουαρίου 1888

Αξιότιμε κύριε,

Έλαβον την αξιολογωτάτην λαογραφικὴν συλλογὴν υμῶν και σας ευχαριστῶ ενθέρμως διά την πρόθυμον ταύτης αποστολήν. Αμφότεραι αι υφ' υμῶν περισυναχθεῖσαι παραδόσεις εἶναι εις ἀκρον ενδιαφέρουσαι, ἰδίᾳ δε η περί Νεραΐδοξύλου, εν η αναφέρονται αρχαϊκότηται και τέως ἀγνωστοί δοξασίαι· τούτων περιεργοτάτη εἶναι η περί των κυρίων ονομάτων των Νεραΐδων. Αναφέρονται ἄρα υπό του λαοῦ και ἄλλα ονόματα, πλην των υφ' υμῶν σημειωθέντων, και τίνα;

Τα εν τη συλλογῇ υμῶν ἑνδεκα δημοτικά ἄσματα, ἀγνωστα ή ουσιδώς παραλλάσσοντα εκδεδομένων ομοίων, εἶναι κειμήλια πολυτιμότερα της δημῶδους ποιήσεως και κάλλους ποιητικῆς ευμοιροῦντα και πάθους υψηλοῦ μεστά. Τοσούτο δε μάλλον εἶναι ἀξια προσοχῆς, καθ' ὅσον ολίγιστα δημοτικά ἄσματα της Πελοποννήσου ἔχουσι συλλεχθῆ, ου ἔνεκα η Πελοπόννησος πεπλανημένως εξελαμβάνετο υπό τινων ως στείρα ποιητικῶν εμπνεύσεων, θεωρούντων ως κυρίαν κοιτίδα της δημῶδους ποιήσεως την Ἠπειρον και εν μέρει την Στερεάν Ελλάδα.

Μεγίστας θα ομολογῶ υμῖν χάριτας, αν εξακολουθήσετε παρέχοντές μοι την υμετέραν σύμπραξιν εις το ἔργον της περισυναγωγῆς και της εξερευνήσεως των μνημείων της δημῶδους φιλολογίας, δι' ο αρμοδιώτατος εἴσθε, ως εκ της πεμφθείσης συλλογῆς εμφαίνεται.

Μετ' ἐξαιρέτου περί υμῶν υπολήψεως διατελώ

Πρόθυμος
Ν. Γ. Πολίτης

* Κατά την δημοσίευση των επιστολῶν ἔγιναν ελάχιστες σιωπηρές διορθώσεις (κυρίως στη στίξην).

44. I.A.M.M., κιβ. 7, φακ. 5.

Επιστολή αρ. 2⁴⁵

Εν Αθήναις την 16 Ιουλίου 1888

Αξιότιμε φίλε,

Σήμερον μόλις επανελθών εκ βραχείας αρχαιολογικής εκδρομής εις Αργολίδα έλαβον την από 8 μεσούντος υμετέραν επιστολήν, μετά της συνημμένης ογδόης λαογραφικής συλλογής σας, δι' ην σπεύδω από καρδίας να σας ευχαριστήσω.

Το άσμα είναι παραλλαγή γνωστού θέματος του ακριτικού λεγομένου κύκλου, το δεύτερον δ' ιδίως είναι εις άκρον ενδιαφέρον ως διαφέρον εν πλείστοις των προεκδεδομένων και ουκ ολίγας έχον ποιητικές καλλονάς. Καίτοι δ' αναφέρει αγάδες και πασσάδες, όμως η υπόθεσις αυτού, ως πάντων των ακριτικών ασμάτων, ανάγεται εις χρόνους κατά τρεις ή τέσσερας αιώνας παλαιότερους της τουρκοκρατίας· οι αγάδες και οι πασσάδες αντικατέστησαν εν ταις μεταγενεστέραις παραλλαγαίς τους λησμονηθέντας απελάτας των μεσαιωνικών ημών ασμάτων. Τα περι μοιρών και καλλικαντζάρων έθιμα και αι δοξασίαι ήσαν επίσης γνωστά και εγώ αυτάς έγγραφα περι τούτων εν τω εκδοθέντι μέρει της Νεοελληνικής μου μυθολογίας (ου προετοιμάζω δευτέραν επηυξημένην και διωρθωμένην έκδοσιν, εν ή θα περιλάβω και τα υμέτερα)· αλλ' εν τη υμετέρα εκθέσει εμπεριέχονται και λεπτομέρειαι σπουδαίαι και περιεργόταται, άγνωστοι δ' αλλαχόθεν. Τοιαύτη είναι η δοξασία ότι η μύτη του παιδιού καίεται κατά την επίσκεψιν των Μοιρών. Πώς αντιλαμβάνεται τούτο ο λαός; Φαντάζεται φλόγαν επικαθημένην της ρινός ή ταύτην πεπυρακτωμένην; Είναι αναγκαίον να ορισθή τούτο σαφώς, διότι η δοξασία, ην εσημειώσατε, φαίνεται έχουσα στενωτάτην σχέσηιν προς παλαισιότατους ελληνικούς μύθους, καίτοι επιπόλαιος εξεταστής ήθελεν ίσως θεωρήση ταύτην αναξίαν προσοχής. Και ο υιός του βασιλέως της Ελευσίνας και ο Αχιλλεύς εκαίοντο κατά τους αρχαίους μύθους, ότε η Δημήτηρ ή η Θέτις ώριζον την μοίραν αυτών· και εις την ινδικήν δε και εις άλλας μυθολογίας επαναλαμβάνονται όμοιοι μύθοι.

Τους αλαχού Καλλικαντζάρους εν Γορτυνία καλούσι Κολικαντζάρους; Πώς δ' εξηγουσι την λέξιν; Και πόσον κοντούς τους φαντάζονται; Διότι ναοφυείς δαίμονας, καθόσον μέχρι τούδε εγίνωσκον, αγνοεί ο λαός.

45. I.A.M.M., κιβ. 7, φακ. 5.

Το περί Καλλικαντζάρου διήγημα ίσως διηγήθησαν υμίν ατελώς. Εδημοσίευσά ποτε πειρωτικήν παραλλαγήν αυτού, εν η επαναλαμβάνεται ο μύθος της τυφλώσεως του Κύκλωπος υπό του Οδυσσέως. Εἰς τον Καλλικάντζαρον ερωτήσαντα να μάθῃ το ὄνομα του μετ' αυτού μείναντος απίντησεν οὗτος ὅτι ονομάζεται Εγώ κί' ἀτός μου. Τυφλωθεῖς δ' ὁ Καλλικάντζαρος και επαναλαμβάνων προς τους προστρέξαντας συντρόφους του το ὄνομα του τυφλώσαντος κατεγελάσθη υπό τούτων. Μῆ και εν Γορτυνία σώζεται η αὐτή παραλλαγή του επεισοδίου της Οδυσσεΐας; Συγγνώμην, διότι εἰς νέας ἐκάστοτε σας υποβάλλω ενοχλήσεις, ενθαρρυνθεῖς εκ της προθύμου και ευγενούς υμῶν συνεργασίας.

Ερρωσθε.

*Ὅλος υμέτερος
Ν. Γ. Πολίτης*

Επιστολή αρ. 3⁴⁶

Εν Λάστα τη 22 Ιουνίου 1891

Σεβαστέ μοι,

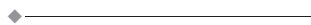
Μετά την δημοσίευσιν των ηρωϊκῶν ασμάτων των Κολοκοτρωναίων εν τη βιβλιοθήκη της «Εστίας» εἰς τόμον Β' Σας ἐπεμψα δύο παραλλαγάς, ἥδη δε Σας πέμπω ἄλλας 5 παραλλαγάς των αὐτῶν, δεν ἀμφιβάλλω δε ὅτι και ποιήσιν ἀρίστην θα ἔχουν και ιστορικὴν ἀξίαν, ἔχω δε και δύο ατελείς, ὅταν τας συμπληρώσω, θα τας στείλω.

Δεν γνωρίζω αν εξακολουθῆ να ἐκδίδηται η βιβλιοθήκη της «Εστίας», μόνον 4 τόμους ἔλαβον, διότι τα δημοτικά μας ταχυδρομεῖα δεν ἐκπληροῦν τον σκοπὸν τους.

Ἄμα ἐκδοθῆ η Συλλογή Σας, παρακαλῶ να μοι την ἀποστείλτε, ἀναφέροντές μοι και την τιμὴν προς ἀποστολὴν της.

Εάν δε μοι πέμψητε ποτε ἀγγελίαν αὐτῆς ἢ ἄλλο ὅ,τι δῆποτε, η σύστασις των να εἶναι προς τον Κωνστ. Ταμπακόπουλον ἢ Βρουχόνων, παντοπώλην εἰς Βυτίαν, και τότε η λήψις των θα εἶναι βεβαία.

*Σας προσκυνῶ ο υμέτερος
Ν. Λάσκαρις*

46. Κ.Λ., χφο 824, σ. 60 (Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρις, 1927).

Επιστολή αρ. 4⁴⁷

Εν Αθήναις 26 Δεκεμβρίου 1891

Αξιότιμε φίλε,

Καθυστέρησα να σας αναγγείλω την έγκαιρον παραλαβήν των διά δύο επιστολών σας σταλέντων μοι ανεκδότων ασμάτων και παραλλαγών εκδεδομένων, αναφερομένων τούτων εις τους Κολοκοτρωναίους· ζητώ δ' υμάς συγγνώμην διά την παράλειψιν ταύτην.

Εκ των συμπληρώσεων υμών της συλλογής των εις τους Κολοκοτρωναίους αναφερομένων δημοτικών καταδεικνυται οπόσον ανεξάντλητος είναι ο πλούτος της δημώδους ημών φιλολογίας. Ενόμιζον ότι εις την μεγάλην των τοιούτων ασμάτων αφθονίαν, ην περιέλαβον εν τω Γέρω Κολοκοτρώνη, ολίγιστα μόνον προσθήκαι θα ήσαν δυναταί, αφ' ου και τα μέλη της οικογενείας των Κολοκοτρωναίων ηγνόουν την ύπαρξιν άλλων ασμάτων. Και όμως εκ των υμετέρων προσθηκών σαφέστατα φαίνεται ότι πάσα συλλογή είναι ατελής και απαιτείται χρόνος πολύς και πολλών συνεργασία, ίνα προσεγγίσωμεν μόνον εις πλήρη οπωσούν περισιναγωγήν των περι εκάστου θέματος ασμάτων.

Ένεκα της εκδόσεως Εγκυκλοπαιδικού Λεξικού⁴⁸ απορροφώσης τας ώρας της σχολής, ας μοι κατέλιπεν η εν τω Πανεπιστημίω εργασία, δεν ηδυνάμην μέχρι προ μικρού να επιδοθώ εις την παρασκευήν της εκδόσεως των λαογραφικών συλλογών, εις ας μοι παρέσχετε την υμετέραν συνεργασίαν. Αλλά διαρρυθμίσας νυν άλλως τα κατά το Λεξικόν, απαλλαγείς δε και των φροντίδων της εκδόσεως του περιοδικού Εστίας, θ' ασχοληθώ του λοιπού εις το έργον τούτο, ου ο παρασκευαζόμενος πρώτος τόμος θα περιέχει πλήρη βιβλιογραφίαν. Έννοείται δ' ότι τους τόμους, τους περιέχοντας και υμετέρας εργασίας, κατά καθήκον δεν θα παραλείπω ν' αποστέλλω προς υμάς, συμφώνως προς την υποδειχθείσαν μοι διεύθυνσιν.

Ευχόμενος υμίν αίσιον και ευτυχές το νέον έτος, διατελώ

Προθυμότατος
Ν. Γ. Πολίτης

47. Γ.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φακ. 5.

48. Ο Ν. Γ. Πολίτης ήταν διευθυντής της εκδόσεως του Εγκυκλοπαιδικού Λεξικού των Μπαρτ-Χριστ (1889 κ.ε.). Βλ. σχετικά *Λαογραφία Ζ'* (1923), σ. λζ'.

Επιστολή αρ. 5⁴⁹

Εν Λάστα τη 25 Ιανουαρίου 1892

Σεβαστέ μοι, Σας προσκυνώ.

Έλαβον την επιστολήν υμών, δι' ής με πληροφορείτε ότι ελάβετε τας συλλογάς μου, προς τούτοις μοι λέγετε ότι τους τόμους τους περιέχοντας εργασίας μου κατά καθήκον θα μοι αποστείλτε κ.λπ., αλλά δεν πρόκειται περί των τόμων μόνον τούτων, αλλά και διά τους λοιπούς, διότι δεν κατέχομαι υπό ματαιοδοξίας, όπως ίδω δηλαδή το όνομά μου δημοσιευόμενον, αλλ' ίνα επιδοθώ εις συλλογάς, διότι ολίγιστα έτη (3) μοι υπολείπονται όπως γίνω συνταξιούχος, και τότε αναγινώσκων εις τους χωρικούς τας υφ' υμών εκδοθησομένας λαογραφικάς συλλογάς, ούτοι δε διορθούντες, προσθέτοντες ή και άλλως παριστώντες αυτάς, συλλέγω ταύτας, όπως μοι συνέβη και εις τας συλλογάς των Κολοκοτρωναίων ασμάτων· οι τραγουδούντες έχουσι μανίαν ν' ακούωσιν άσματα, οι γέροντες δοξασίας, αι γυναίκες μυρολόγια κ.λπ. και το αντίστροφον, να λέγωσιν, όταν ακούωσι προ πάντων, ώστε δύναται τις μεταδίδων ταύτας να συλλέξη άλλας, άλλως τε είναι αδύνατον, δεν ηξεύρω πώς! Δυστροπούσι.

Μη πεμφθείσα η επιστολή υμών διά Κωνστ. Ταμπακοπούλου-Βρουχούνου εις Βυτινάν ελήφθη ανοικτή, διότι τα δημοτικά (όπου επιστατούν δήμαρχοι) Ταχυδρομεία είναι αθλιέστατα, εάν δε τύχη εις χείρας των βιβλίον, το θεωρούσι πλέον ή κτήμα των.

Όταν εκδοθή αγγελία, πέμπετε ταύτην εις την υποδειχθείσαν διεύθυνσιν, λαμβάνετε και ολίγας συλλογάς.

Εν τούτοις Σας προσκυνώ.

Όλος υμέτερος

Ν. Λάσκαρις

49. Κ.Λ., χφο 824, σ. 49-50 (Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρις, 1927).

Επιστολή αρ. 6⁵⁰

Εν Αθήναις την 3 Σεπτεμβρίου 1892

Φίλε κύριε Λάσκαρι,

Εγκαίρως έλαβον την επιστολήν σας και έσπευσα να μεταβώ εις το υπουργείον, όπως φροντίσω το επ' εμοί περί επανορθώσεως του προξενουμένου εις υμάς αδικήματος. Μην ευρών όμως τον κ. Παπαμάρκον αφίκα αυτώ σύστασίν τινα, νη ελπίζω ότι θα έλαβεν υπ' όψιν. Επειδή δ' ένεκα ασθενείας ενός τέκνου μου, επενεγκούσης και τον θάνατον αυτού, δεν εξηρχόμην της οικίας, έγραψα και δευτέραν επιστολήν προς τον κ. Παπαμάρκον, καθώς και προς τον Γενικόν γραμματέα του υπουργείου. Αγνώω αν περιελήφθητε εις τας μεταβολάς, αίτινες από της χθες δημοσιεύονται· εν εναντία περιπτώσει θα μεριμνήσω δεόντως, ουδόλως δ' αμφιβάλλω ότι θ' αποδοθή υμίν δικαιοσύνη, αφ' ου η απόλυσίς σας μάλλιστα είναι αδικαιολόγητος.

Ευχαριστών υμίν διά τας προηγουμένως διά δύο επιστολών σας, εις ας καθυστερώ απάντησιν, αποσταλείσας μοι λαογραφικάς συλλογάς, διατελώ

Πρόθυμος
Ν. Γ. Πολίτης

Επιστολή αρ. 7⁵¹

Εν Καλλιανίω τη 20 Φεβρουαρίου 1894

Σεβαστέ μοι, Σας προσκυνώ.

Εγκλείστως τη από 2 Ιανουαρίου τρ. έτους επιστολή έπεμψα συλλογήν, περί απαγωγών και δύο ασμάτων Κολοκοτρωναίων, έξωθεν ταύτης έγραφον ότι έλαβον το δελτάριον υμών, διότι το έλαβον εν τω καταστήματι του ταχυδρομείου Βερβίτσης, εις ο εγράφετε ν' απαντήσω υμίν την λήψιν του, όμως μοι γράψητε εκτενέστερον, αλλ' εισέτι επιστολήν υμών δεν έλαβον. Ευρισκόμενος μακράν του ταχυδρομείου αι επιστο-

50. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φακ. 5.

51. Κ.Λ., χφο 824, σ. 44-45 (Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

λαί περιέρχονται εις χείρας άλλων, ώστε καθίσταται δύσκολος η λήψις των. Ταύτα προς γνώσιν υμών.

Ήδη λαμβάνετε και συλλογήν. Το πρώτον άσμα αναφέρεται εις τον Δηληγιάννην, ως μοι είπεν ο άδων. Το δεύτερον θεωρώ άριστον ως παριστών και μάλιστα οι 5 και 6 στίχοι την από καρδίας ένθερμον έναρξιν της επαναστάσεως υπό των αγωνιστών του 1821.

*Σας προσκυνώ
ο αεί ευγνώμων
Ν. Λάσκαρις*

Υ.Γ. Η γρίππη ενταύθα ποιεί θραύσιν, κατά την τετράμηνον ενταύθα διαμονήν μου περί τους 20 έχει στείλει εις τον Άδην, διότι οι άνθρωποι δεν έχουν την απαιτουμένην περιποίησην και το σπουδαιότερον δεν έχουν ιατρόν. Το μονογενές θυγάτριόν μου ευρίσκεται εν αναρρώσει, τούτου ένεκα δεν έγραφα υμίν προ καιρού.

Ο ίδιος.

Επιστολή αρ. 8⁵²

Εν Αθήναις 8 Ιανουαρίου 1897

Αξιότιμε φίλε,

Εσκόπουν προ πολλού να σας γράψω, αλλ' εμποδιζόμην εξ αγνοίας της διευθύνσεώς σας. Η επιστολή σας, ήτις μοι εγνώρισε ταύτην, μοι διεβίβασε και την δυσάρεστον και παντελώς απρόοπτον είδησιν της απολύσεώς σας.

Πώς αύτη συνέβη; Γράψατέ μοι, σας παρακαλώ, διά να μάθω τους λόγους αυτής και να δυνηθώ ακριβεστέρας να ζητήσω πληροφορίας παρά του επιθεωρητού του νομού κ. Σπ. Δουκάκη, ον κάλλιστα γνωρίζω.

Ευχαρίστως είδον ότι προτίθεσθε να προβήτε εις την έκδοσιν της λαογραφικής συλλογής σας· εύχομαι δε να εξεύρετε ταχέως τους πόρους προς τύπωσιν του χρησιμωτάτου τούτου έργου, εξ ου πολλά

52. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φακ. 5.

θα διδαχθώσιν εις άκρον ενδιαφέροντα οι περι την ελληνικίν λαογραφίαν ασχολούμενοι. Το μόνον κακόν είναι ότι τα τοιαύτα έργα ολιγίστους έχουσι τους αγοραστάς και πρέπει να έχη τις το θάρρος ν' αναλάβη εξ ιδίων το μέγιστον μέρος της προς δημοσίευσιν απαιτουμένης δαπάνης, διά να προσφέρη υπηρεσίαν ούχι σμικράν εις την επιστήμην. Αλλαχού ταύτα εκδίδονται δαπάναις της κυβερνήσεως, και εν αυτή τη Βουλγαρία δαπανώνται μυριάδες δραχμών κατ' έτος προς τοιούτους σκοπούς. Παρ' ημίν όμως οι φιλόπονοι συλλογείς πρέπει να δαπανώσιν εκ του υστερήματος αυτών, διά να συντελώσιν εις την εξερεύνησιν των πατριών.

Μεγίστας σας ομολογώ χάριτας διά την ευφημοτάτην μείαν του ονόματός μου εν τω προλόγω της συλλογής σας και διά την εις εμέ αφιέρωσίν της. Αλλά νομίζω ότι υπερτιμάτε την εργασίαν μου και αν τις εξ ημών έχει αφορμάς ευχαριστιών προς τον έτερον, ούτος είμαι αναμφισβητήτως εγώ, όστις σας οφείλω τосαύτας σπουδαιοτάτας ανακοινώσεις περι της γορτυνιακής λαογραφίας.

Επιτρέψατέ μοι δε και μίαν παρατήρησιν. Είναι τόσον ολίγοι οι περι την λαογραφίαν ασχολούμενοι, το έργον αυτών είναι τόσον αχάριστον και επίπονον, ώστε και αυτοί οι μη καταβαλόντες την προσήκουσαν προσοχήν εις την εργασίαν των δεν πρέπει να αποθαρρύνονται, ήκιστα δε να επιτιμώνται οι παραλιπόντες να πράξωσιν ό,τι ηδύναντο. Τούτου ένεκα δεν νομίζω αναγκαίαν την εν τω προλόγω σας πολεμικήν κατά του συνεπαρχιώτου σας Παπαζαφειροπούλου. Ο καθείς ας κάμνη ό,τι δύναται και ωφέλεια εθνική προκύπτει πάντως εκ του έργου του· αν δε και ολιγώτερον του δυνατού αυτώ προσφέρη, και τούτο είναι ευπρόσδεκτον.

Σας ασπάζομαι.

Πρόθυμος φίλος
Ν. Γ. Πολίτης

Διά του αυτού ταχυδρομείου σας αποστέλλω πλιν του χειρογράφου σας και δύο διατριβάς μου, εις την ετέραν τούτων δημοσιεύονται τινες των σταλεισών προς με υφ' υμών παροιμιών.

Επιστολή αρ. 9⁵³

Αξιότιμε φίλε,

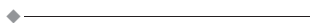
Εγκαίρως έλαβον την υμετέραν επιστολήν, δι' ής μοι αναγγέλλετε την παραλαβήν των σταλέντων φυλλαδίων· η τύπωσις του Α' τόμου των παροιμιών ελπίζω ότι πάντως θ' αρχίση τον Σεπτέμβριον, όταν δε περατωθή, θα σας αποστείλω αντίτυπον αυτού.

Σας ευχαριστώ διά την περί της παροιμίας σημείωσιν, θα ήτο αληθώς σπουδαίον απόκτημα αν είχομεν και δευτέραν δημώδη παραλλαγήν της περιέργου εκείνης μεσαιωνικής παροιμίας, λέγω δε δευτέραν, διότι μετά την εκτύπωσιν της διατριβής έλαβον μίαν καλλίστην κρητικήν·

Ήθελα και να κάτεχα ποιο έχνος δεν κοιμάται,
η λαχταρίδα κι ο λαγός κ' η κόρη π' αγαπάται.

Αλλά δυστυχώς η παραλλαγή, την οποίαν μοι σημειώνετε, είναι προδήλως νόθος· είναι δε τόσον καταφανή τα μαρτύρια της νοθείας αυτής, ώστε άπορον μοι φαίνεται πώς δεν αντελήφθητε αυτών εκ πρώτης όψεως. Σας παρακαλώ δε να εξετάσπτε ακριβέστερον και να ενθυμηθήτε παρά τίνος ηκούσατε την παροιμίαν ταύτην· διότι πιθανώς εκ της αυτής πηγής προέρχονται και άλλαι τινές παροιμίαι της συλλογής σας, δι' ας ευρίσκομαι εις θέσιν δυσχερή, μη γνωρίζων τι να είπω· εκ πολλών εσωτερικών τεκμηρίων θεωρώ αυτάς μη γνησίας, αλλ' αφού φέρονται συνειλεγμένα υφ' υμών, διστάζω να τας χαρακτηρίσω ως τοιαύτας. Φοβούμαι δε μήπως επέσατε θύμα παραχαράκτου τινός εν Πύργω, τούτο δε ένεκα των εξής λόγων:

Ο Βενιζέλος εν τη συλλογή του, μετά της χαρακτηριζούσης αυτόν καταπληκτικής ακρισίας, παρέλαβεν ως δημώδεις ελληνικάς και πολλάς ισπανικάς παροιμίας, τας οποίας εύρε μεταπεφρασμένας έν τινι ελληνικώ περιοδικώ του 1852. Μίαν δε από τας παροιμίας ταύτας με ελαχίστην παραλλαγήν εύρον και εν τη συλλογή σας. Πώς συμβαίνει τούτο; Δεν ήτο εξ εκείνων των παροιμιών, αίτινες είναι κοιναί εις δύο έθνη, αλλ' ήτο ακραιφνώς ισπανική· έπειτα δε και η άτεχνος απόδοσις της εννοίας ήλεγχε την μετάφρασιν, κακήν μάλιστα μετάφρασιν. Επί πολύ βασανίσας τον νουν μου, μία μόνον εξήγησιν εύρον του πράγματος. Εις κύριος Π. Λιναρδάκης είχε κατά το 1890 αποστείλει εις την Εστίαν

53. Κ.Λ., χφο 824, σ. 44-45 (Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

εκ Πύργου μίαν συλλογήν παροιμιών δημωδών. Τινές τούτων εδημοσιεύθησαν εν τη Εστία, των δ' άλλων έχω το χειρόγραφον. Μεταξύ των δημοσιευθεισών μία είναι από εκείνας τα ισπανικάς, εκ δε των ανεκδότων πολλάί. Υποθέτω λοιπόν μήπως καλή τη πίστη παρελάβετε έκ τινος ομοίας ανεκδότου συλλογής τας παροιμίας εκείνας, ων η γνησιότης είναι αμφίβολος. Διότι πολύ πιθανόν ο αυτός λόγιος εκ Πύργου, όπως επαρουσίασεν ως ελληνικάς τας ισπανικάς, να έπλασε και τινας της ιδίας εμπνεύσεως, αξιών να τας παρουσιάση ως δημώδεις. Τις όμως λόγος τον παρεκίνησεν εις τούτο είναι παντελώς ακατάληπτον εις εμέ! Σας ασπάζομαι.

*Όλος υμέτερος
Ν. Πολίτης*

Αθ. την 30 Μαΐου 1898

Επιστολή αρ. 10⁵⁴

Εν Χάβαρι τη 19 Δεκεμβρίου 1900

Σεβαστέ μοι, προσκυνώ.

Η πατρίς μου Λάστα μετώκησεν εις Χάβαρι Ήλιδος και Λασταίκα Λετρίνων, τούτου ένεκα καιρόν είχα ν' ακούσω θρήνους εις μνήμα: Προχθές όμως μεταβαίνων εσπέραν τινά εις τον ναόν ήκουσα απροόπτως φωνάς, εστάθην, ηκροάσθην, ήσαν μυρολόγια· έκλαιε μήτηρ επί του τάφου του υιού της· δεν ηξεύρω αν το απρόοπτον ή η εσπέρα έδιδεν αρμονίαν εις την φωνήν της θρηνούσης ή άλλο τι ανέκφραστο αίσθημα· ίσως η ποιήσις του μυρολογίου ή και άπαντα ταύτα με έκαμαν να ανακόψω την εν τω ναώ πορείαν μου και συγκεκρινημένος ήκουον ταύτης. Κάτωθεν θα ίδητε το ποιήμα, αλλά θα λείπει η εσπέρα, η δύσις του ηλίου, η απαγγελία, ο πόνος τουτέστι της θρηνούσης μπρός μεταδιδούσης την λύπην και εις αυτά τα άψυχα, τότε δε εσκέφθην ότι δεν είχαν άδικον οι αρχαίοι γράφοντες περι του Ορφέως τοιαύτα.

*Σας προσκυνώ
ο αεί ευγνώμων
Ν. Λάσκαρις*

54. Κ.Λ., χροφ 824, σ. 25 (Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρις, 1927).

Επιστολή αρ. 11⁵⁵

Αξιότιμε φίλε,

Έλαβον την επιστολήν σας μετά της εσωκλείστου νέας συλλογής παροιμιών, δι' ην εκ καρδίας σας ευχαριστώ.

Περί του ανεπιού σας ωμίλησα προς τον κ. Παπαμάρκον. Μετά πολλής ευχαριστήσεως είδον την αγγελίαν σας περί εκδόσεως της περί Λάστας μονογραφίας σας, εις ην θα περιλαμβάνονται βεβαίως και όλαί αι συλλογαί, τας οποίας κατά καιρούς μοι απεστείλατε. Δεν εδυνήθην να εννοήσω διατί εις τα άσματα σημειώνετε στοιχεία Α-Κ, Λ-Ψ. Μήπως ετάξατε αυτά κατ' αλφαβητική τάξιν; Αλλά τοιαύτη τάξις ουδένα έχει λόγον εν τη δημοσιεύσει ασμάτων.

Τις η χρεία να επικληθήτε την γνώμην του Γερμανού Paul Engnath προς απόδειξιν της χρησιμότητος των τοιούτων συλλογών; Την χρησιμότητα αυτών αναγνωρίζουσι πάντες. Ο δε Γερμανός εκείνος, τον οποίον τιτλοφορείτε και σοφόν, είναι παντελώς άγνωστος εις τον επιστημονικόν κόσμον. Εγώ τουλάχιστον ουδέν έργον αυτού γινώσκω.

Σας ασπάζομαι.

Όλος υμέτερος

Ν. Γ. Πολίτης

Εν Αθήναις 19 Αυγ. 1902

Επιστολή αρ. 12⁵⁶

Αθήναι 11 ΧΙΙ '14

Φίλτατε κύριε Λάσκαρη,

Το όνομα των Αβάρων είναι το πρώτον που έρχεται εις τον νουν του ερευνώντος περί της ετυμολογίας του ονόματος Χάβαρη· και διά τούτο ευνόπτον είναι ότι αύτη η γνώμη επικρατεί. Αλλά δεν φαίνεται πιθανή η ετυμολογία. Ναι μεν κατέλαβον οι Άβαροι πολλά μέρη της

55. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φακ. 5.

56. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φακ. 5.

Πελοποννήσου, ἀλλ' οὔτε το Χάβαρι οὔτε το Ναβαρίνον ὠνομάσθησαν ἐξ αὐτῶν. Γλωσσικῶς δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πόθεν προήλθε τὸ ἀρχικόν Χ. Ἄλλως δὲ τὸ ὄνομα ἔθνους λαμβάνουν χώραι μικραὶ ἢ μεγάλαι, ἀλλ' ὄχι καὶ χωρία. Ἀπὸ ἐνὸς ἀνδρός μόνον πδύνατο νὰ ὀνομασθῆ, δηλοῦν τὸ χωρίον τοῦ Ἀβάρου ἀπαραλλάκτως, ὅπως Χαρβάτη σημαίνει τὸ χωρίον τοῦ Χορβάτου ἢ Κροάτου· ἢ ἀν πολλοὶ ἀνήκοντες εἰς ξένον ἔθνος κατῶκου ἐν χωρίον, τὸ χωρίον τοῦτο πδύνατο νὰ προσθέσῃ εἰς τὸ ὄνομά του ὡς προσδιορισμὸν καὶ τὸ του κατοικοῦντος αὐτὸ ἔθνος ὡς Ἀρβανιτοκερασιά, Βλαχοκερασιά κ.τ.λ.

Μετ' ἐγκαρδίων εὐχῶν ὅπως διέλθητε ἐν υγείᾳ καὶ εὐτυχίᾳ τὰς εορτὰς καὶ τὸ ἐπὶ θύραις νέον ἔτος.

Ν. Γ. Πολίτης

Ἐπιστολὴ ἀρ. 13⁵⁷

Ἐν Ἀμαλιάδι τῆ 21 Δεκεμβρίου 1916

Σεβαστέ μοι, Σας προσκυνῶ.

Πρότινος ἔλαβον μίαν εἰδοποίησιν καὶ ἀπέστειλα ὅ,τι πδυνάμην πρὸς τὸν κ. Σωκρ. Β. Κουγέαν πρὸς ἐκδοσὶν τῶν διαφόρων ἐπιστημονικῶν διατριβῶν Σας. Ἀλλ' ἐν ὧ ἐπερίμενα ὅπως ἴδω εἰς τὰς ἐφημερίδας τὴν ἐκδοσὶν τῶν τοιούτων διατριβῶν Σας, αἰφνης βλέπω ὅτι καλεῖσθε πρὸς ἀνάκρισιν καὶ Σας διευθύνουν εἰς τὴν Ἀστυνομίαν! Κατεθλίβην καὶ ἐδάκρυσα διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἐντρέπομαι νὰ τὸ ὀμολογήσω, διότι τὸ δακρῦεῖν εἶναι ἴδιον τῶν γυναικῶν, καὶ μετ' ἀδημονίας ἐπερίμενα νὰ ἴδω τὸ ἀποβησόμενον, ὅτε μεθ' ἡμέρας εἶδον ὅτι ἀφέθητε ἐλεύθερος.

Καὶ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἄλλως. Ἐπρεπε νὰ λυπηθῶ διὰ τὸ ἀτύχημά Σας, ἀλλὰ καὶ νὰ χαρῶ διὰ τὴν ἀθωότητά Σας, διότι ὄχι μόνον εἶμαι θαυμαστής Σας, ὄχι μόνον εἶμαι παρ' Ὑμῶν χιλιάκις ἐνεργητικὸς, ἀλλὰ εἰσθε καὶ ὁ παραίτιος, ὅπως καὶ ἐγὼ ἀφῆσω ἰχνη διαβάσεως ἐκ τοῦ προσκαίρου καὶ ματαίου τούτου κόσμου.

57. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 8, φακ. 5.

Εύχομαι να διέλθτε τας αγίας ημέρας εν ειρήνη, ως και το νέον έτος να το διέλθτε επίσης εν ειρήνη, υγεία και χαρά.

Eis όλην την οικογένειάν Σας προσφέρετε τα σεβάσματά μου.

*Σας προσκυνώ
Ο αεί ευγνώμων
Ν. Λάσκαρις*

Επιστολή αρ. 14⁵⁸

En Αθήναις την 25 XII 1916

Αξιότιμε φίλε,

Μετά πολλής συγκινήσεως ανέγνων την επιστολήν σας, δι' ης εξεδηλούντο ειλικρινέστατα συναισθήματα συμπαθείας επί τη καταδίωξι μου. Η δίνη των διωγμών, των σκοπούντων κυρίως την βεβαίωσιν της υπάρξεως σχεδίου προς ανατροπήν των καθεστώτων, συμπαρέσυρε και εμέ μεθ' ενός άλλου συναδέλφου μου, αν και κυβερνήτης του έθνους είναι παιδικός επιστήθιος φίλος και συνάδελφος⁵⁹. Ευτυχώς ήτο παροδική όλως η τριήμερος κακοπάθειά μου και αναξία προσοχής απέναντι των μεγάλων συμφορών, που απειλούσι την πατρίδα μας.

Εύχομαι από καρδίας το νέον έτος να διέλθωμεν ευτυχέστερον και γαληνιώτερον.

*Όλως υμέτερος
Ν. Γ. Πολίτης*

58. Ι.Α.Μ.Μ., κιβ. 7, φακ. 5.

59. Εννοεί τον τότε πρωθυπουργό της περιόδου του Εθνικού Διχασμού Στυρ. Λάμπρο, καθηγητή της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

SUMMARY

Giorgos Vozikas

Folklore Research and Education: The Correspondence of N. G. Politis with N. I. Laskaris

In 1887, in his capacity as a General Inspector of Primary Schools, Nicolaos Politis sent a circular to the schools and teachers of primary education in Greece regarding the urgent need to collect folklore material. This circular established a channel of communication between Politis and teachers all over Greece and took the form of correspondence between the two sides. In this paper I discuss in particular the correspondence of Nicolaos Politis with Nicolaos Laskaris, one of the most distinguished representatives of folklorist - teachers of the period.

My study of the correspondence concerned reveals the nature of the communication between Politis and Laskaris. It also illustrates the magnitude of Laskaris' contribution to the discipline of folklore during its early steps, his genre preferences in folklore studies and the methods he used to solve problems arising while he was doing fieldwork.

The correspondence between the two scholars illustrates the problems involved in being teacher and folklore researcher in rural Greece in the 19th century. One may also see the variety and interconnection of the problems that teachers faced when adopting the identity of folklorist. These problems also illustrate the human and personal elements involved in conducting fieldwork.

